

ПЪРВА ГЛАВА

РЕГИОНЪТ, ИКОНОМИЧЕСКОТО СЪТРУДНИЧЕСТВО И ПЕРСПЕКТИВИТЕ ПРЕД РЕГИОНАЛНАТА ИКОНОМИЧЕСКА ИНТЕГРАЦИЯ

Балканските страни съставляват доста разностранен регион. Свързват ги не само настоящите икономически и социални предизвикателства, а и сходното минало и наследените от него близки проблеми. Част от тях са свързани със структурата и системата на производство преди прехода към пазарна икономика, които се проявиха и усложниха (и в голяма степен не намериха решение) през последните десетилетия.

След средата на 70-те години на XX в. развитите икономики в Западна Европа претърпяха сериозни структурни промени. В по-голямата част от страните се извърши преход от индустриалния сектор към сектора на услугите. В същото време, в сферата на индустрията промяната беше от интензивни на труд и капитал към наситени с умения и знания производства. Икономиките на Централна и Източна Европа навлязоха по-късно в този процес на реструктуриране, защото там смяната на старите политическа и икономическа системи се забави. Закъснели на световния пазар, те се оказаха в трудна ситуация, защото трябваше да реструктурират своите икономики в нестабилните условия на прехода от социалистическа към пазарна икономика и под натиска на много ожесточена конкуренция от страна на вече реформираните развити икономики.

Днес пред повечето страни от региона стоят сходни предизвикателства. Основните икономически проблеми са неразвитата инфраструктура (която включва железопътната системата и другите вид транспорт, телекомуникационна и енергийно-производствена и преносна система и др.), демографските проблеми (изтичане на работоспособния потенциал на региона в резултат от намаляване на населението и влошена възрастова структура, а от друга – от липсата на добри перспективи на пазара на труда), неконкурентоспособността на националните икономики (затворени производства и загубени пазари, неуспешно реструктурирани икономики) спрямо тези на индустриално развитите страни в старите държави-членки, корупцията и големия дял на сива икономика в региона и др.

През последните две десетилетия се наблюдават положителни тенденции в цялостното развитие на страните от региона на ЮИЕ, както и към убедителната им решимост да продължат пътя на европейската си интеграция. С помощта на ЕС и международните фактори и организации, отношенията между страните в следвоенната обстановка се нормализираха и се постигна тяхната политическа стабилизация. В допълнение на това беше наложена и формулата „сигурност чрез интеграция и сътрудничество“, която започна да проправя пътя към пълноценното и равнопоставено интегриране на балканските страни в европейските и евроатлантическите структури. По този начин се даде тласък на разширяването на общобалканския диалог в различни области и бяха очертани възможностите заедно да се решават въпроси в различни сфери, които са от общорегионален интерес – икономика, инфраструктура и др. Даде се и възможност на страните от региона да участват в множество икономически структури и организации, както и да се възползват от европейски средства за важни проекти.

1. Дефиниране на региона

Съществуват различни концепции, които определят съдържанието на термина „Югоизточна Европа“ и включваните в него Балкански страни. Наименованието „Югоизточна Европа“ идва от САЩ, чиито интерес към региона на Балканите нараства значително след разпадането на Югославската федерация. Първите стъпки на САЩ доведоха до подписването на Дейтънското споразумение за мир между Босна и Херцеговина, а след него дойде и планът „Шифтър“ за организиране на регионалното икономическо сътрудничество. Новата роля, която САЩ отреждат на Балканите, е причина в американската външна политика и нейната административна организация да се обособи и терминът „Югоизточна Европа“, който да замени натовареното с негативна енергия име „Балкани“.

В научната литература липсва еднозначно тълкуване и определение на термина „регион“, както и

на „икономически регион“¹. Различните тълкувания произтичат както от фактора „географска близост“, така и от други фактори – културното, социално и икономическото сходство между страните, икономическите потоци между тях и провежданите от тях външни политики. Най-често регионът се дефинира като група страни, разположени в една и съща географска област. Недостатъкът на този подход е, че остава противоречива оценката кои географски области представляват региони.

Съгласно географската концепция регионът на ЮИЕ се определя от физическите граници на Балканския полуостров, като северната му граница се определя от линията, очертана от реките Дунав-Сава-Купа (фиг. 1). По този начин в него се включват само страните, намиращи се изцяло на Балканския полуостров: Албания, Босна и Херцеговина, България, Гърция, Република Македония и Черна Гора.

Фигура 1. Физическа карта на Балканския полуостров

Източник: *Europe map study*, <http://www.slideshare.net/l Schmidt1170/europe-map-study>

Географското определение може да включва и страни, които са в голямата си част разположени на полуострова, като Хърватия (49% от територията си) и Сърбия (60%), както и някои страни, които са разположени най-вече извън него като Румъния (6%) и Турция (3%).

Освен географската близост, е широко разпространено и мнението, че страните-членове на региона установяват помежду си също и културни, икономически, езикови и/или политически връзки. Така например, някои автори отбелязват, че докато не съществува идеална дефиниция на региона, прагматизмът предполага да се основаваме на дефинирането по континенти и подразделянето им съгласно комбинация от културни, езикови, религиозни критерии и такива, свързани с етапа на развитието им (Mansfield и Milner, 1999).

¹ В контекста на европейската регионална политика, която започва да се провежда след първото разширяване на ЕИО през 1973 г., когато е създаден и Европейският фонд за регионално развитие (ЕФРР), и предвид разликите в традициите на отделните страни от ЕИО, са приети три равнища на дефинирани региони – като инструмент на икономическата политика, като инициатор на политически подходи и като субект на осъществяване на инициативите на Общността. Регионите на ЕИО са обособени по следния начин: 1) региони с проблеми на международно равнище – това са територии, обхващащи големи национални области и цели държави; 2) национално определени региони – те са елемент от управленската структура в отделните страни и имат значение за развитието на пространственото планиране и трансграничното регионално сътрудничество; 3) функционални региони – определени според равнището на социално-икономическото си развитие. В настоящата разработка са касат за регион от първия тип.

Множество изследвания обаче дефинират регионите до голяма степен именно съобразно подобни негеографски критерии и отделят сравнително малко внимание на физическото им местоположение. Социалните конструктивисти смятат, че страните, които споделят обща идентичност, се включват в региона, независимо от географското им разположение. Общата идентичност е основен фактор и във формирането на региона на Югоизточна Европа, където тя е изиграла ключова роля във формирането на „Балканска идентичност“ (Bechev, ²⁰⁰⁴). Следователно, въпреки, че е трудно да се опровергае ролята на материалната взаимозависимост или значението на силни външни фактори като двигатели на сътрудничеството на регионално ниво, споделяната идентичност има основно място в проектите за регионализация в Югоизточна Европа.

В сходна насока разсъждават и други изследователи. Така например, в друго изследване се заключава, че наименованието „ЮИЕ“ се налага по две причини – от една страна се дължи на разширяващия се географски обхват на европейската интеграция, а от друга – защото означава по-широк формат на многостранно сътрудничество с участието на повече страни, включително на онези, чието географско положение не дава основание да бъдат безусловно причислени към региона (Цачевски, 2010).

Сред учените, които дефинират регионите в негеографско отношение, са и тези, които поставят фокус върху преференциалните икономически споразумения, сключвани от незадължително близки географски държави. В този случай физическото разположение на участващите страни няма отношение към формирането на региона, а отношенията, на които се базира той, е по-скоро на договорна основа с конкретни цели. Основавайки се на съществуващите в определен период институционализирани форми на регионално сътрудничество, може да се възприеме следното определение на субрегиона Югоизточна Европа (Балкани): Словения, Хърватия, Босна и Херцеговина, Черна Гора, Сърбия, Косово², Република Македония, Албания, България, Румъния, Гърция и Турция (Чавдарова, 2012). Молдова е единствената небалканска държава, която членува в субрегионални форуми и организации, координиращи сътрудничеството в Югоизточна Европа след 1999 г. Въпреки, че Словения не се счита за балканска държава, а 97% от територията на Турция е в Азия, поради общността на политически, икономически, геостратегически, културни и други фактори на развитие, тези държави са включени в южноевропейския (балкански) субрегион. Чавдарова отбелязва, че в началото на XXI век САЩ преименуват Балканите на „Югоизточна Европа“ с цел разграничаване от негативните ефекти на „балканизацията“, разбираана като непредсказуеми отношения на военна заплаха, враждебност и постоянно тлеещи конфликти.

Съгласно подписания през 1999 г. Пакт за стабилност в ЮИЕ, чиято основна цел е запазване и поддържане на мира и стабилността в региона, в него се включват следните страни: Албания, Босна и Херцеговина, България, Хърватия, Молдова, Черна Гора, Румъния, Сърбия и Бившата югославска република Македония. През 2008 г. пактът се трансформира в Съвет за регионално сътрудничество, който запазва същия състав на държави членки.

Видоизменяйки формата на ПСЮИЕ, за целите на настоящото изследване, авторът дефинира региона на ЮИЕ като включващ следните страни: Албания, Босна и Херцеговина, България, Черна Гора, Сърбия, Косово и Република Македония. Това са и страните без България, които се включват и в определението на „страните от Западните Балкани“.

В настоящата разработка шестте балкански страни са наречени „ЮИЕ-6“. Хипотезата е, че те са в най-голяма близост помежду си и биха реализирали значителни ползи от осъществяването на по-силно регионално сътрудничество, включително и с България, в икономическата сфера. С Гърция, Румъния, а отскоро и с Хърватия, страната ни осъществява контакти в рамките на ЕС, членството в което в голяма степен формализира поддържането на определени добросъседски отношения, процеси на икономическо сближаване и развитие на търговията в рамките на единния европейски пазар. В допълнение на това, търговските и икономическите отношения на България със северната и южната ѝ съседки като цяло са много добре развити. Турция, от своя страна, е изключена от изследването, поради факта, че слабо се вписва в региона и според географската концепция (само 3% от територията ѝ е в Европа), и според негеографската концепция – няма много общи културни и дори икономически сходства с останалите страни, сред които е безспорен лидер по икономическо развитие през последните

² Това наименование не засяга различните позиции по отношение на статута на страната и е в съответствие с Резолюция №1244 и становището на Международния съд относно обявяването на независимостта на Косово.

години. От своя страна, Турция има самостоятелна стратегия и голям потенциал да увеличи влиянието си в региона, без да е зависима от неуверените опити за сближаване на по-малките и слабите си съседи.

2. Теоретични аспекти на регионалната икономическа интеграция (РИИ)

2.1. Регионализация и регионализъм

- Същност

В теорията е прието да се прави разлика между процеса на регионализация и политиката на регионализъм. Основните движещи сили на регионализацията са пазарните, т.е. това е процес „отдолу-нагоре“, докато регионализмът е целенасочена държавна политика и движението е „отгоре-надолу“, т.е. решенията, взети на политическо равнище, влияят върху търговско-икономическите отношения.

Възниква въпросът дали регионализмът се отнася до концентрацията на икономическите потоци или до координация на външните политики. Някои анализи дефинират регионализма като икономически процес, при който икономическите потоци растат по-бързо сред дадена група от държави (тези в същия регион), отколкото между тези държави и други извън региона. Увеличаването на вътрешнорегионалните потоци може да произтича от икономическите сили, като по-висока обща скорост на растеж в рамките на региона, както и от външните икономически политики, които могат да включват напр. либерализиране на търговията между участващите държави и дискриминация спрямо трети страни. Затова се прави отчетливо разграничение между термините „регионализация“, която се отнася до регионална концентрация на икономически потоци и „регионализъм“, който се определя като политически процес, характеризиращ се с икономическа политика на сътрудничество и координация между страните.

Икономическият регионализъм бива класифициран според нивото си на институционална интеграция. Така нареченият „стегнат“ регионализъм се характеризира с висока степен на институционална интеграция чрез общи норми, принципи, правила и процедури за вземане на решения, които ограничават автономията на отделните членове. Европейският съюз е пример за стегнат регионализъм, развил се от ограничена зона за свободна търговия до митнически съюз, общ пазар и накрая – до икономически и паричен съюз³. За разлика от него „разхлабеният“ регионализъм се характеризира с липсата на официални и задължителни институционални договорености и разчита на неформалните консултативни механизми и мерки за изграждане на консенсус. Азиатско-тихоокеанско икономическо сътрудничество, създадено като механизъм за насърчване на развитието на зона за свободна търговия, е пример за такъв тип регионализъм.

Друг метод за класифициране на икономическия регионализъм е отношението на членовете на споразумението към нечленовете. В „отворените“ форми няма елементи на изключване или дискриминация срещу нечленове на групировката. Либерализацията на търговията и безусловния статут на най-облагодетелствана нация, в съответствие с член XXIV от Общото споразумение за митата и търговията (ГАТТ), са сред характерните черти на отворения регионализъм. За разлика от тях, при „затворените“ форми на регионализъм се налагат протекционистични мерки за ограничаване на достъпа на нечленове до пазарите на страните-членки. Пример за затворен регионализъм е системата на международната търговия между двете световни войни.

Следователно, търговският регионализъм се дължи до голяма степен на образуването и разпространението на преференциални търговски споразумения – ПТС (Preferential Trade Agreements). Те предоставят на държавите преференциален достъп до пазарите на членовете в споразумението. Митническите съюзи, зоните за свободна търговия и общите пазари са примери за такива споразумения.

³ В разработката си „Дебатът за бъдещето на Европа и мястото на България в него“, представен на научна конференция „Членството на България в Европейския съюз“ през 2012 г. в УНСС авторът изказва съмнение, че постигнатото ниво на интеграция в ЕС в момента може да се определи като икономически съюз, поради факта, че той предполага общи икономически политики, включително социална и данъчна такава, каквито не са налични в него.

В случая на ЮИЕ роля на преференциално търговско споразумение има подписаното през 1992 г. Централноевропейско споразумение за свободна търговия (ЦЕФТА) и последвалото го споразумение – ЦЕФТА 2006.

- **Фактори за развитие и разпространение на регионализма**

Търговският регионализъм през XXI в. се превърна в световен феномен. В рамките на глобалната икономика все по-ясно се очертават контурите на нови сегменти – големи икономически пространства, обединени от общите си културно-исторически традиции, общ тип стопанска практика, общо социално-икономически интереси и стратегически цели. Регионалните обединения са основни стопански субекти на новата икономика. Регионалната интеграция е средство за преодоляване на противоречията, породени от необходимостта за ефективно икономическо развитие в рамките на ограничените възможности, с които разполагат икономическите агенти в отделна страна.

Причините, поради които регионализмът като търговска стратегия е предпочитан пред уреждането на търговските взаимоотношения на многостранно равнище, са различни. Могат да се изтъкнат две основни съображения. На първо място са разностранните икономически интереси – така например натискът на транснационалните компании (ТНК) към отваряне на икономиките е противоположен на интересите на местните предприятия, които предпочитат националистична политика и ограничаване на чуждестранните инвестиции. От своя страна, ТНК създават кръг от филиали и фирми доставчици във важни промишлени отрасли, с което променят структурата на приемащата икономика. Крайният резултат е, че глобализацията е катализатор на неравенство, което трябва да бъде контролирано чрез релевантна макроикономическа политика на регионално ниво.

Невъзможността за постигане на многостранните преговори от Световната търговска организация (СТО) и международните институции е друга причина за ускореното развитие на търговския регионализъм (Станчева, 2008). При провал на преговорите, инициирани от СТО, между страни с различни интереси (например при несъгласие на развиващите страни срещу политиката на субсидиране на селскостопанска продукция от развитите), често се стига до уреждане на търговските отношения чрез създаването на регионални съюзи. Създаването на регионално обединение увеличава влиянието на страните членки, засилва тяхната регионална идентичност и подобрява позициите им в преговорния процес.

Изборът на една страна дали да сключи регионално търговско споразумение се определя от силата на влиянието на различните групи по интереси и загрижеността на правителството за благосъстоянието на гражданите (Grossman и Helpman, 1995). Политическата целесъобразност на споразумението често зависи от размера на дискриминацията, която се генерира. Споразуменията, които отклоняват търговия, ще облагодетелстват някои групи по интереси. Ако тези групи имат повече политическо влияние, отколкото други обществени групи, то тогава е по-вероятно да се сключи ПТС, което отклонява, а не създава търговия. Изключвайки някои сектори от подобни преференциални споразумения, правителствата могат да увеличат вътрешната подкрепа за тези сектори, което обяснява защо много ПТС не обхващат индустрии, които са политически чувствителни. По този начин, търговските споразумения, отклоняващи търговия, срещат по-малко политически пречки отколкото тези, които създават търговия.

При вземането на решение за участие в регионално обединение определящ е политическият баланс на национално ниво (Baldwin, 2008). Износителите лобират за създаване на свободни търговски зони или друг регионален съюз с цел да се възползват от разширените пазари, което има стимулиращ ефект за процеса на интеграция. Обратно – местните производители нямат интереси за сключване на регионален съюз поради евентуалното повишаване на конкурентния натиск, което намалява печалбата в дадения отрасъл. През различните периоди балансът на национално ниво на тези движещи сили се променя и това оказва влияние на политически стратегии на страните, което е основен фактор за динамиката на интеграционните процеси. Поради променящото се равновесие на политически и икономически лобита регионализмът ще продължи да бъде водеща търговска политика.

По своите разсъждения и наблюдения, гореизложените теории се доближават и до течението на неофункционалистите, според които силно влияние върху избора да се предприемат или не регионални стратегии биха могли да окажат предпочитанията и политическото влияние на определени групи в

страната. Това произтича от факта, че регионалните търговски споразумения са дискриминационни срещу трети страни, при което определени заинтересовани групи в страната получават ползи и поради това могат да представляват източник на подкрепа за формирането на ПТС. Интерес от такива имат и индустрии, които могат да се предпазят от конкурентите, намиращи се в трети страни или да разширят своя дял от международните пазари, ако са обхванати от ПТС (напр. експортно-ориентираните индустрии).

По тази причина, регионалните стратегии за търговия са предизвикателство за държавите и техните политики, които трябва да спечелят подкрепата и на двете – конкуриращите вноса отрасли и експортно-ориентираните такива. Обособената политическа целесъобразност на бъдещото ПТС, степента, до която то ще се създаде или отклони търговията, както и гамата от продукти, включени в него, зависят отчасти от предпочитанията и влиянието на ключови сектори във всяка страна, както и от определена група от страни, които биха участвали в него. За съжаление, наличните проучвания предлагат сравнително малко теоретични или емпирични познания по тези въпроси.

Наблюдаваната тенденция за сключване на регионални икономически и търговски съглашения е устойчива и вероятно ще продължи през следващите десетилетия.

2.2. Същност, видове и ефекти на РИИ

• Същност

Регионалната икономическа интеграция е “съгласувано насърчаван от заинтересованите държави процес на дълбоко, всеобхватно срастване на техните национални възпроизводствени процеси, което има обективно необратим характер и води до постепенно формиране на един относително цялостен международен стопански комплекс” (Маринов, 2004).

Регионалната икономическа интеграция има за основна цел интеграцията на икономиките на отделните участнички в обединението – свободното движение на стоки, услуги и фактори на производство, доближаването на равнището на развитие на отделните национални икономики. Но икономическата интеграция не може да бъде разглеждана като един самостоятелен процес, тъй като в колкото по-висока степен е застъпена тя, толкова по-необходима е политическата, културната, правната, социална, а понякога и военна интеграция между страните.

Съвременната теория интерпретира регионалната икономическа интеграция като “висша степен на интернационализация на стопанския живот”⁴. Тя е закономерен резултат от действието на фактори и предпоставки като високото равнище на съвременните производителни сили в условията на НИРД, задълбочаването на международното разделение на труда в производителната и непроизводителната сфера, растящия износ на капитал под формата на преки инвестиции и утвърждаването на ТНК като основни играчи в икономическия живот, ускореното отваряне на националните икономики, сближаването на структурата на икономиката и степента на икономическо развитие на промишлените страни, либерализацията на международните търговско-икономически връзки след Втората световна война и др. Други важни предпоставки са свързани с утвърждаването на експортно-ориентирания модел на икономически растеж, повишаването на икономическата взаимозависимост между страните, както и осъзнаването на необходимостта от международно регулиране на външноикономическите връзки.

В допълнение на това, всяка проява на икономическа интеграция може да се интерпретира като регионален феномен, т.е. като форма на интернационализация на производството в рамките на определен регион. Тя предполага обединяването на държави, които вярват, че премахването на бариерите между националните им стопанства ще осигури стабилен икономически растеж и по-висок жизнен стандарт. Икономическата интеграция започва с либерализиране на взаимната търговия между държавите и предполага премахване на взаимните ограничения в търговията с основните фактори на производство, хармонизиране на фискалната и паричната политика, поддържане на фиксирани валутни курсове между националните парични единици или въвеждане на обща парична единица. Тя изисква държавите да са разбрали, че всяка проява на икономическа взаимнообвързаност изисква отказ от

⁴ Цит. По: Маринов, В. (2004). Европейска икономическа интеграция, УИ “Стопанство”, София, с. 16.

икономическо-политическа независимост (Георгиева и Симеонов, 2008).

Терминът „икономическа интеграция“ се използва за характеризирани на различни сфери на международните икономически взаимоотношения и за определяне на процес на приобщаване на отделни икономики в по-обширни интеграционни пространства за осъществяване на свободна търговия. Икономическата интеграция може да бъде дефинирана като процес на икономическо сближаване на национални икономики (Шикова, 2011).

Икономическата интеграция може да се определи като форма на обединяване на отделни суверенни държави с оглед стимулиране на тяхното взаимодействие на базата на утвърдените общодемократични принципи на международните отношения за постигане на предварително поставени цели (Георгиева и Симеонов, 2008).

В икономическите теории за интеграцията се наблюдават две основни течения – на либерали и дирижисти. В рамките на тях се оформят различни мнения и подтечения.

Представителите на ортодоксалните либерали (Рьопке, Мюлер, Касел и др.) смятат, че неограничената пазарна конкуренция е най-добрият възможен регулатор на икономиката. Според тях международната икономическа интеграция е един изцяло пазарен феномен, процес на създаване на международен пазар, където е осигурена пълна свобода на действието на стихийните пазарни сили. Затова и равнището на интегрираност на международната икономика е толкова по-високо, колкото по-свободна е конкуренцията на обединения пазар и съответно е по-слабо изразено регулиращото вмешателство на отделни държави в стопанския живот.

За разлика от тях, неолибералите като Балаша, Хаберлер, Майер, смятат, че в условията на съвременната високоразвита смесена икономика връщането към либералните отношения до Първата световна война в илюзорна. Едновременно с това обаче те признават, че без намесата на държавата, без координацията на различни аспекти на политиката на страните участнички на международна основа и без дейността на международните институции не може да бъде постигнато равенство в шансовете на стопанските агенти на големия интегриран пазар (Balassa, 1976).

От своя страна икономическа школа на дирижистите като Тинберген, Филип, Купър и др., които черпят своите аргументи от методологията на кейнсианството и неокейнсианството, смятат, че в съвременната икономика общественият възпроизводствен процес може да бъде осъществяван нормално не в резултат от действието на стихийните сили на пазарната конкуренция, а преди всичко в резултат от целенасочената, системна, регулираща дейност на държавата. Дирижистите извеждат на преден план институционално-политическия механизъм и пренебрегват пазарния механизъм на международната интеграция. Принципът е, че управляемата икономика няма алтернатива, тъй като пазарът може да бъде разширен не чрез либерализация, а чрез организация (Philip, 1957).

• Видове

В икономическата теория съществуват редица разграничения на интеграцията. Формулирани са две разновидности на регионалната икономическа интеграция: функционална – свързва се с реално преплитане на националните възпроизводствени процеси в рамките на даден регион на основата на активно развитие на различни производствени, търговски, научно-технически, финансови и други връзки между стопанските агенти, и институционална – отнася се до създаването на правно-политическа надстройка чрез подписване на междудържавни съглашения с цел координирано осъществяване на обща политика.

Икономическата интеграция може да бъде положителна или отрицателна. Положителната включва създаването или изменението на средства и институции, с цел те да подпомогнат ефективното функциониране на пазара и/или провеждането на общи политики в интеграционното обединение. Отрицателната интеграция се отнася до премахването на бариерите в търговията между държавите членки в интеграционната зона или на пречките пред процеса на либерализация.

Разграничават се също хомогенна и хетерогенна интеграция. При хомогенната интеграция участнички в дадено обединение са страни със сходно равнище на икономическо развитие, докато при нехомогенната страните се характеризират с различно равнище на развитие. Приема се, че по-успешно се развива интеграцията на страни с по-високо и по-близко равнище на икономическо и социално развитие.

Друго разграничение е на икономическата интеграция като процес и като състояние (Balassa, 1976). Изследването ѝ като процес включва изучаване на нейната динамика и развитие, навлизането ѝ в различни сфери на стопанския и социален живот. Разглеждането на икономическата интеграция като състояние означава характеристика на постигнатите резултати към даден момент и колко те отговарят на поставените цели.

РИИ се осъществява в дълбочина и ширина. Развитието в дълбочина включва навлизане в нови сфери на стопанския и социален живот, разширяване на областите – обект на обща политика. Развитието в ширина се свързва с присъединяването на нови държави в интеграционната общност (Маринов, 2004).

Шикова, позовавайки се на Molle⁵ разглежда две основни измерения на икономическа интеграция: интеграция на пазарите и интеграция на политиките.

Интеграцията на пазарите предполага премахване на препятствията пред свободното движение на стоките и производствените фактори. Положителният ефект от нея е разширяване на възможностите за избор от потребителите и икономии от мащаба на производството в по-големия пазар. Този вид интеграция не изисква създаване на специални постоянно действащи институции.

Интеграцията на политиките е свързана с факта, че развитието на икономиката не може да бъде оставено единствено на въздействието на пазарните сили. Намесата на държавата цели икономическо благополучие и осъществяване на конкретни политически и социални цели. Тази интеграция цели да се създаде обща рамка за функциониране на икономиките/отделни отрасли в държавите и създава постоянно действащи институции.

• Ефекти

Основният икономически резултат от създаването на регионални икономически асоциации е разширяването на пазара и засилване на конкуренцията в резултат от либерализацията на пазара (Шикова, 2011).

Две са основните групи ефекти от РИИ между страните – статични и динамични. Статичните ефекти са свързани с промяната в модела на търговия за отделната държава, участваща в съюза и резултира в по-ефективното или по-неефективното разпределение на ресурсите в обединението, т.е. влияе върху благосъстоянието на страната. За тяхното обяснение в теорията се ползват понятията „създаване на търговия“ и „отклоняване на търговия“⁶. Динамичните ефекти от регионалната интеграция имат дългосрочно отражение върху икономическия растеж, технологичните иновации, ефективността и ръста на производството, благосъстоянието и др.

Създаването на търговия предполага заместване на предлагането на стоки от пазара на страна-членка на митническия съюз (МС) от местни, неефективни източници на снабдяване, с предлагане на стоки от страна-партньор с относително по-ниски производствени разходи, което обуславя по-ефективното разпределение на ресурсите в рамките на съюза.

Отклоняването на търговия означава заместване на относително изгодния евтин внос в дадена страна-членка на съюза, който е идвал от трета страна, с доставки от друга държава партньор в МС, които не са толкова изгодни.

Създаването и отклоняването на търговия след образуването на МС настъпват поради промяна в условията на конкуренция на националните пазари на страните-членки в съюза. Това е проявление на статичните производствени ефекти на МС, т.е. тяхното въздействие чрез създаването и отклоняването на търговия върху процесите на специализация в рамките на МС, разпределението на ресурсите и ефективността на производството. Но теорията на интеграцията отделя внимание и на друга група ефекти – ефектите на благосъстоянието. Те също се изследват чрез понятията създаване на търговия и отклоняване на търговия. Решаващо значение за оценката на евентуалните изгоди за страната от участието ѝ в МС има съпоставката на обема на потреблението и крайните цени на продукта преди и в условията на създадения МС.

⁵ Цит по: Шикова, Molle, W., 2006. The Economics of European Integration – Theory, Practice, Policy, Fifth edition, Ashgate.

⁶ Въведени от американския учен Джейкъб Вайнер.

Ефектът на благосъстоянието, който една страна – участничка в митническия съюз реализира, се определя от няколко детерминанти – мита, производствени разходи, както и еластичност на търсенето и предлагането на съответната стока на нейния национален пазар (Lipsey, 1960). Въздействието на тези детерминанти върху икономическото благосъстояние на страната може да се формулира по следния начин: 1) Ефектът на благосъстоянието ще бъде толкова по-значителен, колкото е по-голяма разликата в равнищата на производствените разходи на стоките в страните партньори; 2) Ефектът ще бъде толкова по-голям, колкото по-високи са митата, използвани от страните партньори до образуването на митническия съюз; 3) Колкото по-висока е еластичността на търсенето и предлагането на стоките на националните пазари на страните участнички в митническия съюз, толкова ефектът на благосъстоянието ще бъде по-голям; 4) Големината на ефекта зависи и от броя на страните, които се интегрират, като по-големият брой страни предопределя по-големи възможности за проява на ефекта на създаване на търговия.

Съществуват и други ефекти от образуването на митнически съюзи като:

- *Ефект на специализацията* – изменят се относителните цени на пазарите на страните участнички и те се приспособяват чрез специализация в производство на стоки, при които имат сравнителни предимства спрямо партньорите. На тази основа настъпват промени в секторната и отрасловата структура на техните икономики;

- *Промяна в структурата на потреблението* – отмяната на митата води до понижаване на продажните цени на експортираните стоки на пазарите на страните партньори и нарастване на потреблението им за сметка на стокообмена с трети страни;

- *Разпределителен ефект* – промяната в относителните цени на стоките на пазарите на страните членки след образуването на митническия съюз във води до промяна в разпределението на производствените фактори, съответно във факторните цени;

- *Фискален ефект* – отклоняването на търговия лишава страните от събиране на мита върху вноса от трети страни, което дава отражение върху бюджета им;

- *Ефект на текущия платежен баланс* – ефектите от създаване и отклоняване на търговия за всяка от страните участнички в митническия съюз означават промяна в стойността на износа и вноса в сравнение с предходния период, което се отразява и върху състоянието на текущия платежен баланс;

- *Ефект на условията на търговия* – след създаването на митнически съюз доставните цени на стоките в търговията между страните участнички се повишават.

Подобряването на условията на търговия за страните-членки на митническия съюз не означава непременно повишаване на тяхното икономическо благосъстояние. Може да се наблюдава и влошаване на икономическото им благосъстояние поради съкращаване на печалбите от специализацията и намаляване на търговията с третите страни.

Освен това се наблюдават и други ефекти с негативно въздействие. Така например увеличеният брой регионални търговски споразумения води до много и сложни правила за произход (определящи стоките с преференциално третиране според това в коя страна са произведени). В повечето случаи страните участват в повече от едно съглашения за преференциална търговия и различните правила за произход затрудняват митническото третиране на стоките, което от своя страна увеличава разходите и забавя процедурите. И тъй като ТНК от развитите страни имат много по-големи възможности да неутрализират негативните ефекти, то от този процес страдат най-много малките фирми от слаборазвитите страни, което води до задълбочаване на асиметриите в икономическото развитие.

Основен негативен ефект обаче е дискриминационното третиране на трети страни, присъщо на регионалните търговски съюзи, което е доказано неефективно по отношение на факторното разпределение, а оттам и по отношение на общото благосъстояние. Страните-членки на регионалното търговско споразумение се възползват от облекчените условия за търговия и от разширените пазари (ефект на създаване на търговия), докато страните, които не са включени в него, понасят въздействието от ефекта на отклоняване на търговия. В резултат от това, процесите на интеграция в някои от регионалните съюзи водят до уреждане на търговските отношения на междурегионално ниво. По този начин се достига до постепенно окрупняване на регионалните обединения като в дългосрочен план е възможна междурегионална либерализация на търговията. Освен това, когато регионалният блок се разширява с нови страни, гравитационната му сила се увеличава.

В тази връзка, според някои прогнози, в средата на века ще оперират няколко мегаинтеграционни обединения, всяко от които ще има център от високо развити и периферия от слабо развити страни.

Между центровете и перифериите вероятно ще функционира зона за свободна търговия с елементи на общ пазар (Baldwin, 1991).

Следвайки теорията на Вайнер за създаването и отклоняването на търговия, трябва да се отбележи, че регионалните търговски споразумения „Юг-Юг“ и „Север-Юг“ работят по съвсем различен начин. Създаването на търговия увеличава специализацията в производството и по този начин благосъстоянието, докато отклоняването на търговията намалява благосъстоянието, тъй като измества производството от сравнителното предимство. Няколко проучвания показват, че интеграцията „Юг-Юг“ вероятно би причинила отклоняване на търговията. Ранните експерименти на интеграцията „Юг-Юг“ в Африка и Латинска Америка установява намаляване на благосъстоянието за най-бедните членове и преобладаващо отклоняване на търговията пред създаването на такава. Интеграцията „Юг-Юг“ има тенденция да води до дивергенция, разширяване на различията в доходите на страните членки. В частност, страните с най-високия сравнителен недостатък ще претърпят намаляване на благосъстоянието (Venables, 2000). И обратно, ако интеграцията включва страни с относително високи доходи, тогава страната с по-ниски доходи ще спечели благосъстояние от създаването на търговия. Интеграцията „Север-Юг“, напротив, ще доведе до конвергенция, което създава стимул за развиващите се страни да създават търговски връзки с индустриалните държави. Познавайки се на анализа от гледна точка на създаването на търговия спрямо отклоняването на търговия, отношенията „Север-Юг“ са по-добрият вариант, отколкото тези „Юг-Юг“ от гледна точка на участващите южни страни (World bank, 2000)⁷.

Въпреки това, интеграцията „Юг-Юг“, съгласно новата търговска теория, може да осигури динамични ефекти с положително въздействие, включително повишаване на ефективността чрез взаимно обучение, нарастване на конкуренцията между равностойни играчи, които са в развитие, което дава възможност за икономии от мащаба и обхвата, по-голяма привлекателност за преки чуждестранни инвестиции, както и осигуряване на по-голяма сила при преговори.

На първо място сред предполагаемите динамични икономически ползи от интеграцията е този, свързан с придобиването на опит. За много от по-слабо развитите страни, и особено за тези с много малък вътрешен пазар, регионалната икономическа интеграция може да предложи ценен опит и да подпомогне прехода им към по-балансирано развитие и по-отворена икономика (Robson, 1998). В регионална обстановка, маркетинговите техники могат да подобрят и насърчат диверсификацията и износа. Интеграцията ще бъде от полза на потребителите, а също и ще стимулира производството за износ.

Вторият важен аргумент за интеграцията „Юг-Юг“ е, че размерът на пазара на държавата-домакин е един от най-силните фактори, поради които чуждестранните фирми инвестират. Чрез намаляване на търговските бариери в рамките на един регион, на потенциалните инвеститори може да се предложи по-голям пазар, хармонизиран инвестиционен климат и нарастваща политическа и макроикономическа стабилност, което би направило вложенията им по-печеливши.

В сравнение с търговията между Севера и Юга, може да се предположи, на трето място, че стоките на южните страни най-често са по-подходящи за нуждите на други страни с подобно ниво на развитие. На теория цените на стоките могат да бъдат стабилизиращи на по-високо ниво чрез сътрудничество. Технологиите, инфраструктурата и информацията, както и като цяло съвместното производство на обществени блага, се считат за перспективна област за сътрудничество. Въпреки, че това е въпрос на сътрудничество, възможно без интеграция, наличието на тясна връзка между интегрирани икономики може да улесни политиките в постигането на споразумение, особено когато една от сериозните пречки за търговията „Юг-Юг“ са транспортни проблеми, произтичащи от недостатъчна инфраструктура. Също така, корупцията, която е огромен проблем на много от

⁷ Този извод се потвърждава от друго научно изследване за взаимовръзката между регионалната интеграция и икономическото развитие. То стига до заключението е, че страните с открити, големи и по-развити съседни икономики, отбелязват по-бърз растеж от тези със затворени, по-малки и по-слаборазвити икономически съседни страни (Vamvakidis, 1998). В този смисъл, споразумението за регионална интеграция между развиващи се страни вероятно няма да предизвика значителен положителен ефект върху икономическия им растеж. Ползи те биха реализирали ако се интегрират с икономически развита държава. И обратно, споразумения за регионална интеграция между развиваща и икономически развита страна биха могли да доведат до ползи за първата, под формата на приток на ПЧИ.

развиващите се пазари, може да бъде по-лесно преборена в система на хармонизирано регулиране (Shleifer and Vishny, 1993). Накрая, споделяният маркетинг и дистрибуция в някои индустрии могат да създадат възможност стоките да стигнат по-близо до крайните клиенти, което води и до повишаване на печалбата.

Споразуменията за регионална интеграция „Север-Юг“ могат да ускорят внедряването на нови технологии в най-слабо развитите региони. Освен това, тя може да им предостави достъп до по-модерни институции и политически инструменти. Въпреки, че това може да се случи също в рамките на интеграцията „Юг-Юг“, потенциалът за трансфер на технологии е много по-голям в рамките на интеграционни схеми, включващи както развиващи се, така и развити страни.

Като заключение може да се каже, че едновременната интеграция по оста „Север-Юг“ и „Юг-Юг“ изглежда като най-обещаваща стратегия (Claudia Grupe и Siniša Kušić, 2005). Следователно, интеграцията на страните от Западните Балкани едновременно помежду си, както и с развитите страни от Европейския съюз на Север, е най-добрата комбинация.

3. Интеграция или сътрудничество в ЮИЕ-6?

Съществува разлика между сътрудничество и интеграция. Докато сътрудничеството включва действия, които имат за цел отслабване на дискриминацията, процесът на икономическата интеграция се състои в мерки, които водят до премахването на едни или други форми на дискриминация (Balassa, 1961). Така например, международното споразумение в областта на търговската политика е в областта на сътрудничеството, а премахването на митническите бариери е акт на интеграцията. Широко разпространено е схващането, че при икономическото сътрудничество държавите запазват своя национален суверенитет и са склонни да си партнират само в рамките на междуправителствени организационни структури, а при икономическата интеграция държавите доброволно се отказват от част от своя суверенитет в полза на специално създавани общностни институции.

3.1. Регионалното сътрудничество в ЮИЕ-6

Сътрудничеството представлява съвместни действия за постигане на споделяни общи цели. То предполага преследване на взаимна изгода чрез съгласие, подпомагане и солидарност, и чрез намиране на компромиси на базата на равноправието.

Идеята за сътрудничество между страните в ЮИЕ има дълга история. Тя се заражда с осъзнаването на новите заплахи, минава през оформянето на общите интереси в национално освободителните им борби и става императив в усилията им за преодоляване на исторически обусловеното изоставане в обществено-икономическото им развитие (Динков, 2000).

Съществува мнението, че няма голям потенциал за развитие на икономическото сътрудничество между ЮИЕ-6. Като основна причина за това се изтъква еднаквото (и ниското) икономическо развитие между балканските страни, наличието на сходни икономически проблеми и предизвикателства пред тях. Според икономическата теория слабо развитите страни имат по-малки способности да си сътрудничат успешно в икономически план. Възможността на регионалната интеграция да насърчи регионалната търговия е ограничена заради сходни модели на специализация и доминиране на трудоемкото производство, което предлага малко място за диференциация (Grupe и Kušić, 2005). Ето защо, вместо да прилагат подход на диференциация в производството, фирмите в региона биха могли да обединяват производството си, за да бъдат по-конкурентоспособни на трети пазари, включително чрез създаване на регионални бизнес клъстери (вж. т. 3 от Четвърта глава).

Ползи от евентуално по-тясно сътрудничество между страните в началото на прехода можеше да се реализира чрез участието им в международното разделение на труда (МРТ). След разпадането на централно планираните икономики и пренастройването на стопанския живот в тези страни на пазарни принципи, имаше възможност за нарастване на сътрудничеството във всички области – промишленост, селско стопанство, енергетика, транспорт, туризъм, комуникации, опазване на околната среда и др. Това обаче не се осъществи поради причини, които са и основните фактори за провала на прехода – липсата на демократични традиции в балканските страни, на солидни позиции на западноевропейските пазари, на развити транспортни връзки, наследяването на огромни външни дългове и др., към които трябва да се добавят и разразилите се конфликти в региона (Динков, 2000). В резултат от създалата се ситуация,

икономическата обстановка в годините на прехода протече с дългогодишна рецесия, която не позволи осмисляне на възможностите за вписване в новото МРТ, както и доведе до недобре обобщени икономически интереси и приоритети, стопански реформи, водещи до декапитализация и преразпределение (често криминално) на националните богатства, изолация на нужните пазари и др.

Регионалното сътрудничество в Западните Балкани е възпрепятствано и от други сериозни пречки, свързани с исторически събития, оспорвани граници между някои от държавите в региона, външни въздействия, проявяващото се често етническо напрежение, липсата на икономическа сплотеност, която да се отрази положително на търговията и/или икономическата ориентация на страните от региона и др. Също така, вътрешнополитическите характеристики на страните от Западните Балкани, определяни като недемократични, с наличие на етнически национализъм, икономическа изостаналост и слабо управление, се идентифицират като сериозни пречки за развитие на сътрудничеството и спомагат за увеличаване на несигурността по отношение на мира и интеграцията на страните от Западните Балкани (Панайотов, 2015).

Въпреки тези слабости, изследваните страни трябва, наред с решаването на собствените си проблеми, системно да полагат усилия да развият базата за ефективно регионално сътрудничество. Икономическото сътрудничество между ЮИЕ-6 и между тях и България може и трябва да се развива, в най-различни области и посоки, например да се търсят възможности за:

- Разработване на общи дейности и политики в най-различни области – търговия, митнически въпроси, енергетика, транспорт, туризъм и др.;
- Сближаване на позициите на отделните страни по възможните решения за развитие на регионалната инфраструктурата (енергийна, особено газова, транспортна, телекомуникационна);
- Мобилизиране на вътрешни и външни ресурси за осъвременяване на сухопътните, водните и въздушните транспортни връзки;
- Превръщане на региона в силен енергиен център, който способства за осигуряване на собствената си енергийна сигурност и диверсификация на доставките на енергоресурси, както и за тези на ЕС.

Сътрудничеството между страните се обуславя и от необходимостта балканските страни да изградят ефективен механизъм за защита на собствените си икономически интереси, който представлява основен мотив за регионализма. Понякога сътрудничество между страни възниква не в интерес на определен кръг фактори или заради глобализацията, а срещу тях.

На този етап изследваните страни от региона в по-голяма степен поддържат добросъседски отношения, отколкото развият дълбоко и резултатно сътрудничество. Състоянието и възможностите за развитие на икономическото сътрудничество в региона се разглеждат по-детайлно съответно във втора и четвърта глава.

Организирането на регионално сътрудничество, чрез създаване на благоприятна нормативна и регулаторна база на първо място, е въпрос на междудържавни отношения, но в него много активно участват освен правителствата, така и стопанските организации, бизнеса, неправителствения сектор и др. Това прави трудно обединяването на разностранните политически и икономически интереси на всички заинтересовани страни. За организиране на успешно и резултатно регионално сътрудничество са необходими обща визия, споделени ценности, използването на съгласувани и общоприемливи средства, солидарност в преследването на общата цел, както и общ механизъм за приемане на решения.

3.2. Регионалната интеграция в ЮИЕ-6

Регионът на ЮИЕ-6 е разположен на площ от 196 047 кв. км, с население от около 22 млн. граждани. Всички страни без Албания бяха част от Югославската федерация, в резултат от което все още са тясно свързани помежду си. Налице са вече изградени вериги на доставки, транспортните и административни разходи са малки, а езиковите бариери са незначителни. Като цяло икономиките на ЮИЕ-6 са малки и биха могли да реализират ползи от по-силна регионална интеграция.

Икономическата интеграция в региона на балканските страни е от смесен тип. Една малка част от нея може да се определи като функционална, т.е. реална и неорганизирана, защото са налице, макар и в неголяма степен, развити търговски връзки между двете страни. От друга страна – тя е и институционална, защото има правна основа, на която се развива, под формата на двустранни споразумения и участие в регионални институционализирани структури. Въпреки това, и в двете

форми може да се работи за усъвършенстване и развитие на интеграцията, като повече усилия са необходими за развитие и задълбочаване на функционалната такава.

В практиката е възможно високото ниво на фактическа регионална интеграция да бъде придружено от относително ниско ниво на институционална интеграция и обратно – формалната интеграция да превъзхожда реалната между икономиките на страните-участнички. Понякога правната и политическа основа не гарантира икономическа интеграция, защото договореностите не се спазват. В теорията това се отдава на ниското ниво на развитие на интегрираните страни, и на факта, че в икономически слабо представящи се страни има несъответствие между високото ниво на официална интеграция и относително ниското равнище на реалната (Mennis, 1976). Това изглежда е случаят на интеграцията на Западните Балкани в рамките на ЦЕФТА – институционалната база е на разположение, но реалната интеграция е под потенциала си.

Мотивацията да се задълбочава регионалната интеграция се обуславя в най-голяма степен от необходимостта от решаване на регионални проблеми, което може да се осъществи много по-ефективно на регионално отколкото на национално равнище (например предизвикателствата в областта на околната среда и справянето с природните бедствия в пограничните райони). От друга страна, по-пълното и оптимално използване на природните, енергийните, производствените, трудовите и интелектуалните ресурси, което е възможно в по-голям мащаб, е предпоставка за повишаване на ефективността на производството и жизненото равнище на населението.

Могат да се класифицират три групи фактори, които имат доминираща роля за сключването на регионални споразумения в Западните Балкани (Бечев, 2012). Първата е свързана с взаимозависимостта, т.е. връзките между обществата, пазарите и политическите системи, които предизвикват търсене на колективен отговор от съответните играчи, които обикновено са (но не се ограничават до) националните правителства. Според него този фактор в ЮИЕ е изиграл негативна роля, а войните в Западните Балкани са възпрели развитието и растежа. Втората група фактори са свързани с външния натиск от „силни външни спонсори на регионализма“, визирайки ЕС и САЩ и най-важните регионални споразумения – Дейтънското от 1995 г., Пактът за стабилност от 1999 г., както и Процесът на стабилизиране и асоцииране на Западните Балкани. Третата група фактори са свързани с регионалната идентичност и се изразяват в чувството за общност, произтичащо от общите културни идиоми, езикови, политически и социални норми.

От друга страна, налице са фактори, които попречиха на регионалната и европейската интеграция на страните от Западните Балкани в края на миналия век. Разпадането на Социалистическа федеративна република Югославия доведе до надигането на нова вълна на балкански национализъм, както и до дестабилизиране на региона. Разпадна се нейния единен стопански комплекс и младите държави трябваше да започнат да изграждат на нова основа своите национални икономики, както и инфраструктура (Динков, 2002). Разразилите се конфликти в пост-югославското пространство формираха негативна представа за региона, с тежки политически, икономически и социални последствия.

Поемайки по пътя на евроинтеграцията, страните от Западните Балкани се опитват да преодолеят историческите събития, белязали териториите на днешните държави, военните ужаси и етническите конфликти, които продължават в някои от страните и днес (Канева, 2014). Забелязва много по-ускорен темп на интеграция на страните от региона с Европейския съюз, отколкото помежду им. Интеграцията на ЮИЕ-6 в ЕС е висша политическа цел на страните, стратегически път, който те са поели и следват, докато тази с съседните им страни е само неин продукт. Причината е, че регионалното сътрудничество е условие на ЕС за по-нататъшната интеграция на ЮИЕ-6 в Съюза.

Процесът на европейска интеграция на ЮИЕ-6 с ЕС е взаимноизгоден за всички страни. Интересът на ЕС произтича и от няколко основни съображения. Първо, неравномерното развитие на отделните райони на Балканите създава реална опасност от възникването на локални конфликти, които могат да прераснат в регионални. Второ, страните на Балканите са транзитни зони, които осигуряват комуникациите между Изтока и Запада, между Европа и света. Икономическите интереси и връзки на повечето европейски страни с Близкия изток минават през Балканите; подобно значение имат и трансевропейските коридори. Бъдещите големи проекти за тръбопроводи също преминават през региона. Трето, Балканите играят все по-важна роля за свободното движение на стоки, капитали, хора и услуги. Регионът все повече се налага като своеобразен разпределителен център, през който преминават стратегически значими суровини, работна сила и капитали и се утвърждават важни

комуникационни и транспортни магистрали. От друга страна, наравно с това, през изследваните страни за Европа преминават и голяма част от бежанците, потенциални терористи, контрабандни стоки и наркотици, а това изисква и по-голяма подготвеност за справяне с новите предизвикателства.

Може да се твърди, че в региона текат два разнопосочни интереса – от една страна, е налице стремеж към субрегионална институционализация на сътрудничеството или наличие на функционална интеграция, а от друга страна имаме процес на дезинтеграция на държавността, форсиран от задълбочаващите се етнически проблеми и невъзможността на политическия елит да установи устойчиво трансгранично сътрудничество (Славеев, 2012). В този смисъл, основният въпрос, на който трябва да отговори науката и теорията е, дали е възможен процес на институционализиране на субрегионалното сътрудничество в по-висока степен, преди да има процес на институционализиране на самите държави в региона, на държавността.

Регионалната интеграция между Балканските страни, вкл. България, трябва да се състои и в ширина, и в дълбочина. Европейският съюз има намерение да продължи да се разширява и да включи страните от Западните Балкани и този процес, който представлява интеграция в ширина, се случва, макар и с не много бързи темпове. Страните със статут на „страни-кандидатки“ Албания, Република Македония, Сърбия и Черна Гора са по-близо до пълноправното членство (най-близо са Сърбия и Черна Гора, с които текат преговори), отколкото потенциалните страни кандидатки Босна и Херцеговина и Косово.

В крайна сметка, интеграционният процес на ЮИЕ-6 с ЕС има положителни ефекти, защото задължава страните да модернизират институциите и политиките си съгласно европейските стандарти и да осъществят структурни реформи. Те ползват и различни програми с европейско финансиране. Това, което е от изключителна важност за регионалното сътрудничество обаче, е положителната роля, която ЕС изиграва за поставяне на неговото ново начало, в периода след 2000 г., след войните и размириците.

Тя се изразява в подкрепата на Съюза за изграждането на два елемента:

- Сключване на споразумения за свободна търговия (ССТ) между ЮИЕ-6 и между тях и България. Тези споразумения представляват най-ниското ниво на регионална икономическа интеграция, като се основават на намаляването на митата (до пълното им премахване), квотите и преференциалното третиране на определени стоки;

- Подписването на споразумението ЦЕФТА 2006⁸ от Албания, Босна и Херцеговина, Косово, Молдова, Сърбия и Черна Гора (членове от 2007 г.) и Република Македония (член от 2006 г), което създава добра, макар и непълна, зона за свободна търговия между страните. Все още обаче не съществува регионален пазар, който притежава характеристиките на общ пазар със свободно движение на производствените фактори. Такъв ще бъде постигнат едва след влизането на ЮИЕ-6 в ЕС, когато всички биха станали част от единния европейски пазар.

Споразуменията за свободна търговия представляват историческата, а споразумението ЦЕФТА 2006 – съвременната основа на икономическото сътрудничество в региона.

4. Нормативна рамка на РИИ в ЮИЕ-6 и България. Ролята на ЦЕФТА

4.1. Ерата на Споразуменията за свободна търговия

Нормативна рамка на икономическото сътрудничество в региона е предопределяща за развитието на взаимния стокообмен. Външната търговия на България със страните от ЮИЕ-6 е функция както на възможностите на отделните национални икономики, така и от степента им на търговска отвореност. Тя пък е в пряка зависимост от сключените със съседните страни споразумения за свободна търговия, както и от статута на тези държави в търговията им с ЕС.

За да се развият търговските отношения и съответно – степента на икономическа интеграция между балканските страни, на първо място трябва да има търговска либерализация. В този аспект

⁸ Предшественик на ЦЕФТА 2006 е Централноевропейско споразумение за свободна търговия (ЦЕФТА), подписано през 1992 г. от страните от Централна и Югоизточна Европа, които прекратяват членството си в организацията след интеграцията им в ЕС – Полша, Чешката република, Унгария, Словения, Словакия (напускат от 01.05.2004 г.), България и Румъния (от 01.01.2007 г.) и Хърватия (от 01.07.2013 г.).

особено значение имат споразуменията за свободна търговия (ССТ) между страните в региона, които представляват най-ниското ниво на регионална икономическа интеграция⁹. Тези споразумения се основават на намаляването на митата (до пълното им премахване), квотите и преференциалното третиране на определени стоки.

Към 2006 г. всички изследвани страни имат сключени ССТ помежду си (табл. 1).

На практика ССТ, сключени между ЮИЕ-6 и между тях и България, създават митническа равнопоставеност, която насърчава производителите от всички страни и стимулира взаимния им стокообмен. Такива България сключва с пет от разглежданите страни (всички без Косово) в периода 2000 – 2004 г. Те имат положителен ефект върху взаимната търговия.

Тези споразумения обаче са двустранни и не са унифицирани, което е пречка за разпространението им в региона. По-късно, с подкрепата и съдействието на Общността, страните постигат съгласие да се прилагат минимум условия като стандарт в споразуменията за свободна търговия. Това е конкретизирано на 27.06.2001 г. с Меморандума за разбирателство относно либерализацията и улесняване на търговията¹⁰, подписан от Албания, Босна и Херцеговина, България, Хърватия, Югославия, Република Македония и Румъния.

Таблица 1. Споразумения за свободна търговия (ССТ) между ЮИЕ-6 и България

	Албания	Македония	Сърбия и Черна Гора	Босна и Херцеговина	Косово	България	България (2)	ЕС
Албания		ССТ 2002	ССТ 2004	ССТ 2004	ССТ 2003	ССТ (от 2004 г. до 01.01.2007 г.)	От 01.01.2007 г. – Двупосочни нулеви мита за промишлени стоки	2000 г. – АТП*;
Македония			ССТ 2006	ССТ 2002	ССТ 2006	ССТ (от 01.01.2000 г. до 01.01.2007 г.)	От 01.01.2005 г. – Двупосочни нулеви мита за промишлени стоки	2000 г. – АТП*; 01.03.2004 г. – ССА**
Сърбия и Черна Гора				ССТ 2002		ССТ (от 01.06.2004 г. до 01.01.2007 г.)	От 01.01.2007 г. – Двупосочни нулеви мита за промишлени стоки	2000 г. – АТП*;
Босна и Херцеговина					ССТ 2006	ССТ (от 01.12.2004 г. до 01.01.2007 г.)	От 01.01.2005 г. – Двупосочни нулеви мита за промишлени стоки	2000 г. – АТП*;
Косово						-----	-----	2000 г. – АТП*;
България								Член от 01.01.2007 г.

*АТП – автономни тарифни преференции

**ССА – Споразумение за стабилизация и асоцииране

Източник: По данни на МИЕ и Европейската комисия, Дирекция „Разширяване“

Споразумението включва: 1) отстраняване на всяка нова ограничителна мярка в областта на търговията; 2) премахване на вносните мита до поне 90% от Хармонизираната система за митата и намаляване на митата за чувствителни продукти (за 6 години); 3) облекчаване на процедурите по облагане, либерализиране на услугите и др.

Меморандумът за разбирателство включва преференциални правила за произход и разпоредби за антидъмпинг, както и изравнителни и предпазни мерки в съответствие с правилата на СТО. Споразуменията също така включват прозрачни и недискриминиращи мерки по отношение на обществените поръчки, държавната помощ и държавните монополи. Той изразява желанието на страните да хармонизират своето законодателство с това на ЕС. В него има клаузи за митническите

⁹ Съгласно класификацията на унгарския икономист Белла Балаша. Ако включим в класификацията ползваната от други автори степен на интеграция в лицето на преференциалните споразумения, тогава можем да приемем, че споразуменията за свободна търговия са втората фаза на регионалната икономическа интеграция.

¹⁰ Memorandum of Understanding on Trade Liberalization and Facilitation (MoU).

процедури и методология за събиране на статистически данни за търговията, както и за законодателството, уреждащо въпросите, свързани с дружественото право, счетоводството на фирмите и данъчното облагане, банковите закони и законите за защита на конкуренцията. В този смисъл Меморандумът представлява повратна точка в процеса на търговска либерализация в региона.

През 1996 г. към споразумението ЦЕФТА се присъединява Словения, през 1997 г. Румъния, през 1998 г. България, през 2002 г. Хърватия, през 2006 г. Македония, а през 2007 г. Босна и Херцеговина, Молдова, Сърбия, Черна гора, Албания и Косово. След приемането на повечето страни от ЦЕФТА през 2004, 2007 и 2013 г. в Европейския съюз, организацията остава с регионално значение за балканските страни. В момента членове на ЦЕФТА са Албания, Босна и Херцеговина, Косово, Македония, Молдова, Сърбия и Черна гора (т.нар. „ЦЕФТА 2006“).

Споразумението за присъединяването на България към ЦЕФТА официално е подписано на многостранната среща на търговските министри на държавите-членки на ЦЕФТА на 17.07.1998 г. в София и влиза в сила на 01.01.1999 г. То предоставя възможност на страната да възстанови някои междуотраслови връзки с останалите държави-членки от времето преди разпадането на СИВ; да се възползва от признаването на произхода на стоките при производството им за ЕС и ЕАСТ; осигурява условия за свободен достъп на българските износители на многомилионния пазар на ЦЕФТА; подобрява инвестиционния климат и интерес към България с оглед на перспективата за износ без мита и други мерки с равностоен ефект на пазара на ЦЕФТА и др.

Веднага след влизането на споразумението в сила бяха отменени митата върху повечето от промишлените стоки, докато при някои от по-чувствителните стоки с цел да се защитят интересите на местните производители митата се премахват постепенно (черни метали и изделията от тях, неорганични химически продукти, бои, лакове, каучукови изделия, кожи и кожени изделия, дървен материал, стъкло и стъклени изделия, вълна, памук, синтетични влакна, конфекция и др.). Пълната либерализация на промишлените стоки се случва от 01.01.2002 г.

При селскостопанските стоки либерализацията се осъществява по-бавно. За част от тях митата се премахват в преходния период до 2001 г. (стоки с нулеви мита), за друга категория се прилагат митнически ставки, съгласувани от държавите-членки на ЦЕФТА (стоки с еднакви мита), а третата група са чувствителни стоки, които се търгуват съгласно отделно договорени схеми в двустранните протоколи между всеки две държави (стоки, за които държавите-членки си предоставят концесии на двустранна основа).

По силата на общата търговска политика на ЕС, на 31.12.2006 г. България (заедно с Румъния) денонсира членството си в ЦЕФТА и се задължава да прилага преференциалните договорености на ЕС спрямо трети страни. От 01.01.2007 г. се денонсират всички споразумения за свободна търговия между страната ни и балканските страни и влизат в сила митническите преференции на ЕС за ЗБ от 2000 г., които са по-неизгодни за България, тъй като прилагат асиметрични митнически преференции в полза на Балканските страни. Следователно, страните от ЕС са в по-непривилегировани условия за търговия с ЮИЕ-6, отколкото ЮИЕ-6 с държавите, членуващи в Съюза. Като членове на ЕС, България и Хърватия също претърпяват известно отклоняване на търговия от региона, която се пренасочва главно към ЕС.

4.2. Оценка на ролята на споразумението ЦЕФТА 2006

Важна стъпка в развитието на вътрешнорегионалното икономическо сътрудничество е включването на страните от Западните Балкани в Споразумението ЦЕФТА 2006. Основната цел на това споразумение е членовете му да бъдат окуражени да възприемат подхода към интеграция в ЕС. За тази цел, страните-членки трябва да изпълняват три основни условия: 1) да са членове на СТО; 2) да са сключили споразумение за асоцииране с ЕС; 3) да са подписали споразумение за свободна търговия със страните-членки. С него се постига пълна либерализация на вносните мита на индустриалните продукти и специален режим на либерализация за селскостопански стоки (отнасящ се до чувствителността на тези стоки в търговската структура на една страна).

Основната роля на ЦЕФТА е натрупването на интеграционен опит, който да подпомогне подготовката за пълноправно членство в ЕС. ЦЕФТА е формация, която още със своето създаване дава заявка за нещо много повече от едно регионално преференциално търговско споразумение. То може да се разглежда като по-автентична и по-зряла форма на икономическа интеграция, която изигра важна

роля за подготовката на България, Полша, Румъния, Словакия, Словения, Унгария и Чехия за пълноправно членство в ЕС (Георгиева, 2007).

В този случай не може да се каже, че решението за участие в споразумението на ЮИЕ-6 е било в резултат от балансиран анализ на силните групи в обществото, а в неговата основа стоят по-скоро втората и третата група фактори – външният натиск и в много по-малка степен – общата регионална идентичност. Основополагащ фактор за подписването на ЦЕФТА 2006 е фактът, че сключването му е неизбежно условие по пътя на европейска интеграция на страните от Западните Балкани. На практика членството в него играе ролята на подготовителен етап за свободната търговия и пазар в рамките на ЕС.

Сред очакваните положителни икономически ефекти от включването на страните от Западните Балкани в споразумението ЦЕФТА 2006 са следните: премахване на митата при взаимната търговия, създаване на предпоставки за по-интензивна вътрешнорегионална миграция на капиталови ресурси под формата на преки инвестиции, заеми и кредити; повишаване на атрактивността на региона за преки инвестиции от трети страни; подготовка на бизнеса за работа в конкурентна среда, създаване на по-добри условия за диверсификация на икономическите връзки между държавите-членки и не на последно място – придобиване на ценен опит в интеграционните обединения и подготовка за членство в ЕС. Въпреки това е спорно доколко тези ефекти се реализираха. Може да се твърди, че е достигната висока степен на институционална, но не и на реална интеграция.

Целите на споразумението са съвсем практични от търговски съображения. Първоначално целта на споразумението е само насърчаването на стоковата търговия, премахването на бариерите пред нея и осигуряването на условия за лоялна конкуренция. Сключеното по-късно споразумение ЦЕФТА 2006 има значително по-комплексни цели, свързани с консолидирането в един документ на съществуващото равнище на търговска либерализация, постигнато чрез двустранни споразумения за свободна търговия, разширяване на търговията със стоки и услуги, улесняване на трансграничното движение на стоки и услуги (напр. премахване на митническите процедури), насърчаване на инвестициите (прилагане на недискриминационен режим), постепенно отваряне на пазарите за държавни поръчки (от 1 май 2010 г.), осигуряване на подходяща защита за интелектуалната собственост (в съответствие със споразумението ТРИПС) и др.

ЦЕФТА 2006 е споразумение от различен дотогава за региона вид. Макар, че негова основна цел е създаването на зона за свободна търговия, то включва редица договорености, присъщи на по-високите степени на регионална интеграция и засягащи търговията с услуги, движението на преки инвестиции, хармонизирането на стандартите, взаимната либерализация на пазарите на обществени поръчки, защитата правата на интелектуалната собственост и др. Може да се каже, че споразумението залага на отворения регионализъм и че е споразумение от „ново поколение“ (Янчева, 2011).

Собственият интерес на страните от ЮИЕ, участващи в регионалното сътрудничество, е движеща сила за неговото развитие, но този интерес следва да бъде постоянно и последователно защитаван пред ЕС. В този смисъл регионализмът в ЕС може да се анализира и от гледна точка на неформалното окрупняване на определени региони с цел акумулиране на повече влияние при представителството в европейските институции. По този начин се постига защитаване на определени национални (субрегионални) интереси, понякога противоречащи с общоевропейските интереси *per se* (Славеев, 2012).

Реалистичната оценка на споразумението ЦЕФТА 2006 би била противоречива. На практика, споразумението не прави достатъчно, за да либерализира регионалната търговия и да я подготви за истински свободен пазар, тъй като нетарифните ограничения и техническите бариери по границите се запазват. То не постигна напълно всичките си цели, доказателство за което са многобройните нетарифни бариери пред търговията, прилагани от неговите членове. Като цяло, малкият обем на регионалната търговия е резултат и от съществуването на нетарифни мерки, сред които: сложни процедури за преминаване през границите; обширни административни процедури и взаимно неспазване на митническите дейности; недостатъчен брой международно признати органи за акредитация и сертификация, както и оторизирани лаборатории и служби; взаимно непризнаване на сертификатите за качество; сложен визов режим; корупция и контрабанда (Disovska и Nenovski, 2014).

От друга страна, осъзнаването на потенциала на ЦЕФТА 2006 е критично за изграждане на реалистичен и иновативен подход към предизвикателствата на националните икономики в региона. Споразумението, но не само по себе си, може да увеличи вътрешнорегионалната търговия и да ускори

икономическото развитие на региона. Необходимо е повече от търговска политика и финансови помощи за страните, а именно – политика, която да стимулира входящите капиталови потоци и финансови ресурси, защото това развива пазарната икономика и създава възможности за търговията. Въпреки, че споразумението е имало определен потенциал за позитивни ефекти върху регионалната търговия, единствено членството в ЕС би осигурило необходимите стимули за така необходимото институционално изграждане и структурни реформи в страните от Западните Балкани, и ако европейската интеграция остане само неясна перспектива или бъде блокирана, това би имало силно негативно въздействие върху бъдещото икономическо развитие на региона.

Оставащите предизвикателства пред ЦЕФТА 2006, произтичащи от необходимостта за допълнителна търговска либерализация, са свързани с:

- Премахването на оставащите нетарифни и технически бариери, които са сериозна пречка пред свободното движение на стоки и услуги;
- Увеличаване или най-малкото изравняване на нивото на използване на опростените митнически процедури в рамките на региона;
- Укрепване на капацитета на митническите служби и улесняване на икономическите оператори;
- Хармонизиране на правилото за кумулация на произхода на стоките и либерализация на двустранната търговия на регионално ниво, не само по отношение на двустранните споразумения за преференциална търговия;
- Сключване на двустранни и многостранни споразумения в областта на стандартизацията, акредитацията и метрологията между националните органи по акредитация;
- Бързо приемане на стандартите на ЕС и оттегляне на противоречивите национални стандарти (което представлява начин за премахване на съществуващите технически и нетарифни търговски бариери);
- Настояване за по-ефективна работа на граничните инспекционни служби с цел по-бързо преминаване на стоките;
- Взаимно признаване на сертификати и лицензи между страните;
- Сключване на договор за либерализиране на пазара на автомобилния товарен транспорт с цел прекратяване на издаването на разрешителни за транспорт в рамките на региона, тъй като те са пречка пред свободната търговия между отделните държави.

В допълнение, правителствата трябва да следват насоките на Стратегията до 2020 г. и да свържат митническите си служби (Nenovski, 2014).

Когато Република Македония поема председателството на ЦЕФТА от Босна и Херцеговина през 2014 г., страната определя следните приоритети за развитието на споразумението: 1) По-нататъшна либерализация на търговията със селскостопански продукти и търговията с услуги; 2) Премахване на нетарифните бариери и ненужните техническите бариери пред търговията; 3) Улесняване на търговията чрез използване на инструменти за прозрачност и опростяване на процедурите, свързани с търговията.

Други приоритети са свързани с насърчаване на регионалното сътрудничество в областта на политиката на конкуренция, правата на интелектуална собственост и обществените поръчки, както и подобряване на достъпа до пазара чрез завършване на единната зона за диагонална кумулация по Паневропейската Средиземноморска конвенция.

Целта за премахване на пречките пред търговията между страните включва разпоредби за премахване на нетарифните бариери, които попадат в рамките на мандата на специално създадената в ЦЕФТА Работна група по нетарифните и техническите бариери пред търговията¹¹. Разчита се и на съдействието на търговските камари в отделните страни за идентифицирането и премахване на бариерите пред търговията, както и за уведомяване на ЦЕФТА за тяхното съществуване.

ЦЕФТА определя следните характеристики на нетарифните бариери: 1) непрозрачни са и трудно се идентифицират в мрежата на националните разпоредби; 2) имат по-опустошителни ефекти в сравнение с високите митнически ставки; 3) обикновено се въвеждат като опит да се балансира пониженото равнище на защита, причинено от намаляване на митата; 4) увеличават разходите за

¹¹ Другите три работни групи в ЦЕФТА са за правилата за произход, по земеделие и санитарни и фитосанитарни въпроси и работна група по търговията с услуги.

търговия; 5) създават нестабилност в бизнеса.

Новото ръководство на ЦЕФТА 2006 определя следните най-често срещани нетарифни бариери в региона:

- Сложни процедури на граничните пунктове – тежката администрация и нехармонизираното работното време на митническите служби и службите за инспекция;
- Липса на международно призната система за акредитиране и сертифициране и недостатъчен брой сертифицирани лаборатории и институции;
- Членовете на ЦЕФТА нямат изградена система за уведомяване, за да информират отделните страни за нови технически разпоредби, процедури за оценяване на съответствието и проектите на националните стандарти в страните членки;
- Процесът на приемане на европейските стандарти трябва да се поддържа, а противоречащите национални стандарти следва да бъдат оттеглени;
- Националните органи по стандартизация на страните членки на ЦЕФТА често имат недостиг на капацитет за активно участие в европейските дейности по стандартизация;
- Непризнаване на сертификатите за качество и националните документи за съответствие в страните на износа (санитарен, фитосанитарен и радиологичен контрол, ветеринарна инспекция, проверка на околната среда, проверки на пазара);
- Липса на адекватна транспортна и друга инфраструктура;
- Въвеждане на протекционистки тарифни и нетарифни мерки и процедури извън ЦЕФТА 2006 г., които утежняват свободното движение на стоки и водят до загуби и нестабилна среда за търговия;
- Корупция и контрабанда.

В тази връзка, работна групата по техническите и нетарифните бариери пред търговията прави следните препоръки:

- Да се включат представители на търговските палати на сесиите на ЦЕФТА и работата на съответните ѝ органи, за да се подобри разпространението на информация и прозрачността и сред правителствените представители и бизнес средите;
- Активно да бъде включен бизнесът в процеса на консултации и предварителни преговори с държавните органи, преди да се прилагат някакви мерки;
- Бързото да се подпише Споразумение за оценка на съответствието и приемане на промишлени продукти за пазарите на другите страни от ЦЕФТА¹²;
- Да се обмисли възможността да се подпишат двустранни/ многостранни споразумения по отношение на стандартизацията, акредитацията и метрологията между националните органи по акредитация на всички страни от ЦЕФТА;
- Да продължи бързия темп на приемане на европейските стандарти и да се съгласуват несъответствията в националните стандарти;
- Да се позволи въвеждане на реципрочни мерки от една страна членка на ЦЕФТА срещу друга такава при повторно налагане на защитни мерки от втората за определен срок от време¹³.

Така например, в анкетно проучване българските фирми-инвеститори са определили следните основни пречки, на които се натъкват в Сърбия: тромава администрация, нехармонизирана законова база, протекционалистична политика на сръбското правителство към местни фирми при търгове в някои стопански сектори (Северноамериканска-българска стопанска камара, 2015). Като друга бариера се определя фактът, че частното предприемачество в страната е съсредоточено в няколко големи конгломерата, които работят в много сфери на икономиката, и много малки фирми, които работят на ръба на сивата икономика и трудно оцеляват.

¹² Agreement on Conformity Assessment and Acceptance of Industrial Products for markets of other CEFTA Parties.

¹³ Препоръките са представени от Й. Георгиева, изпълнителен директор на Стопанска камара на Република Македония в презентация на тема „Бариери пред търговията в региона на ЦЕФТА“, конференция „Интернационализация на икономиката в Югоизточна Европа и Черноморския регион чрез прилагане на споразумението ЦЕФТА“, Българско търговско-промишлена палата, 15 май 2014 г., София.

4.3. Бъдеще на нормативната рамка. Идеи за промяна във формата на регионалното сътрудничество

Към момента търговските отношения на ЮИЕ-6 и България се регулират в зависимост от търговския статут на тези страни в ЕС, който е както следва – за Албания, Република Македония, Сърбия и Черна Гора – на базата на Споразуменията за стабилизация и асоцииране; с Босна и Херцеговина – на базата на Междинното споразумение за търговията и свързаните с нея въпроси¹⁴. Като цяло, целта на споразуменията е прогресивно да се установи зона за свободна търговия с ЕС, а при споразуменията, свързани с търговията – да се либерализира търговията със стоки, прилагайки практиката и правилата на Съюза.

Споразуменията обхващат либерализацията на търговията със стоки, услуги, регулирането на обществените поръчки, правата върху интелектуалната собственост, конкуренцията, хармонизацията на законодателството и други области като околната среда и енергетиката. По отношение на промишлените стоки целта е прогресивно постигане на зона за свободна търговия на реципрочна база, но асиметрично, в полза на страните от Западните Балкани.

Слабостите на споразумението ЦЕФТА и неговата недостатъчност са причината, поради която би могло да се помисли за задълбочаване на регионалната интеграция в ЮИЕ, с помощта на ЕС, чрез осъществяване на „дълбоко и всеобхватно споразумение за свободна търговия“ – ДВССТ (Deep and Comprehensive Free Trade Agreement) в региона, на примера на това, което беше подготвено между ЕС и Украйна¹⁵. Този процес би позволил на всяка страна партньор не само да интегрира икономиката си с тази на ЕС, но и с тези на останалите партньори от региона, както и да спечели от тази търговия. Крайната цел би трябвало да бъде създаване на общ регионален пазар, който е логично и необходимо условие преди интегриране в пазара на ЕС¹⁶.

Ефектите от прилагането на ДВССТ произтичат от това, че то предполага по-дълбоко въздействие на ЕС върху регулаторната рамка на страните, които го подписват, в широк кръг от области, като например регулирането на конкуренцията и нетарифните ограничения като санитарните и фитосанитарни стандарти. Очакваните ползи от въвеждането на подобни споразумения са свързани с изисквания, които страните (например страните от Източното партньорство¹⁷) трудно биха могли да изпълнят, но ако го направят, биха имали положителен ефект върху икономическия им ръст в дългосрочен план, защото биха развили у тях способността да извършват реформи, както и да подобрят местните институции и системи за икономическо управление (Dragneva и Wolczuk, 2012).

Подобно решение би преодолело непълнотата на обикновената зона за свободна търговия и би надградило над съществуващата рамка. Основен мотив за сключването на такова споразумение между ЕС и страните от Западните Балкани би бил свързан (ако то се сключи едновременно с шестте страни) с ускоряване на процеса на пълна либерализация на търговията между тях, което ще стимулира взаимната търговия и създаването на реален регионален пазар. Това би се случило с тяхното пълноправно членство в ЕС, но то не би могло да се реализира в средносрочен план. С ДВССТ би се преодолял до голяма степен забавеният процес на интеграция на страните към Съюза, както и факта, че много от страните не изпълняват политическите и икономически критерии за членство. От друга страна, имайки предвид нехомогенността и сравнителното ниско им равнище на икономическо развитие и подготвеност за единния пазар, подобно споразумение, основано на симетрична отвореност от двете страни – регионът на Западните Балкани и ЕС, би могло да се отрази отрицателно върху местното производство в ЮИЕ-6, чрез навлизане на по-конкурентен внос от ЕС.

Да разгледаме примера с ДВССТ между ЕС и Украйна. Какъв би бил ефектът от сключването му

¹⁴ С Косово ЕС няма да се сключва Междинно споразумение и все още няма Споразумение за стабилизация и асоцииране.

¹⁵ Такова споразумение щеше да се подпише на 28-29.11.2013 г. на срещата на върха на Европейския съюз за Източно партньорство, но седмица по-рано Украйна се отказа, за да преосмисли неговата целесъобразност.

¹⁶ Значимостта на създаването на регионален пазар със свободно движение на стоки, услуги, хора и капитали, заема централно място в есето на автора „How can the EU do better in the Balkans?“, отличено сред първите пет съчинения на същата тема в конкурса на ViewPoint, проект от 7th Leadership Development Programme за ЮИЕ (<http://vieupoint.files.wordpress.com/2012/10/how-can-the-eu-do-better-in-the-balkans.pdf>).

¹⁷ Армения, Азербайджан, Беларус, Грузия, Молдова и Украйна.

за България? Съдейки по договореностите, които щяха да влязат в сила с това споразумение, ползите за страната ни биха били значителни и реални. Икономическата част на споразумението предвиждаше: 1) Митата по вноса и в двете страни за голяма част от стоките да бъдат премахнати от датата на влизане в сила на споразумението (Украйна и ЕС щяха да премахнат митата съответно за 99,1% и 98,1% от обема на търговията помежду си); 2) Премахване на нетарифните пречки пред търговията, предвиждащи национално третиране, забрана за ограничения пред вноса и износа; 3) Намаляване на техническите бариери пред търговията, свързани със стандарти, технически изисквания, опростяването им и избягване на ненужните изисквания, като Украйна щеше да възприеме техническите регламенти и стандарти на ЕС; 4) Включване на разпоредби относно прилагането на санитарни и фитосанитарни мерки, улесняване на търговията и митническите процедури, правила за произход, прозрачност, устойчиво развитие, защита на конкуренцията, на правата на интелектуална собственост, механизъм за разрешаване на спорове; 5) Освен либерализацията на търговията със стоки се предвиждаше и либерализация на търговията с услуги, на достъпа до пазара на обществени поръчки. Следователно, като държава-членка на ЕС, България би имала моментален положителен ефект от влизането на споразумението в сила между ЕС и Украйна. Най-малкото защото щеше да се реализира ефект от „създаването на търговия“^{18,c}.

Същата е логиката при сключване на ДВССТ между ЕС и страните от Западните Балкани, защото то би доразвило нормативната основа на ЦЕФТА и ускорило процесът на изпълнението на европейските изисквания и хармонизиране с европейското законодателство преди самото членство на страните в ЕС да стане факт. А реализирането му би стимулирало взаимната търговия между ЮИЕ-6, от което биха спечелили местните търговци и производителите, както и крайните потребители. Основен недостатък на споразумението обаче би било именно пълната либерализация в търговията с ЕС, за конкуренцията с която икономиките на Западните Балкани не са подготвени.

Други, по-непопулярни идеи на изследователските и академични кръгове, също заслужават да бъдат представени.

Така например, във връзка с икономическата и финансова криза отново беше възродена идеята за създаването на *Балкански икономически съюз* (БИС), който би включвал ЮИЕ-6 и при известни обстоятелства – и Турция. Тя възниква с обосновката, че нито една от страните от Западните Балкани няма капацитет самостоятелно да осигури благоденствие на своите граждани. Всички те имат малки и ниско конкурентни икономики, слаб и неразвит пазар на труда, остарели образователни системи и т.н. (Velinovska, 2011¹⁹).

С настоящето ниско ниво на икономическо развитие, наред с останалите критерии за присъединяване, тези държави не могат да очакват да станат членове на ЕС скоро. Необходими са допълнителни усилия за стимулиране на техните икономики, които биха могли да бъдат подпомогнати чрез създаване на икономически съюз, основан на засилено трансгранично сътрудничество, развита търговия и инвестиции, за които споразумението ЦЕФТА 2006 се оказва недостатъчно. Необходима е нова рамка за търговско сътрудничество, която да създаде реална зона за свободна търговия, в която биха се произвеждали продукти с регионални характеристики, стоки, които произхождат не от определена страна, а от регионалната зона. Това би увеличило тяхната конкурентоспособност на европейския и международните пазари. БИС може също да включи и създаването на регионална борса.

Има няколко причини, поради които образуването на БИС е приемливо за ЮИЕ-6. Първо, тези държави, с изключение на Албания и Турция, загубиха своите основни пазари след разпадането на Югославската федерация. Второ, страните от Западните Балкани не са оптимални икономически зони и потенциалът на собствените им пазари (с изключение на Турция) е много малък. Създаването на обща търговска територия със сто или повече милиона души би довел до икономически растеж и намаляване на високата безработица в тях. На трето място, процесът на европейска интеграция на тези страни е много сложен и повечето от тях все още не са подготвени за предизвикателствата на членството в ЕС, особено по отношение на включването в единния вътрешен пазар. В този смисъл обвързването им в

¹⁸ В същото време за Русия, която има зона за свободна търговия с Украйна, споразумението за всеобхватно и дълбоко споразумение между Украйна и ЕС би могло да има негативни ефекти, защото ви довело до свободно преминаване на стоки от ЕС през Украйна за Русия.

¹⁹ По цит: Disoska, E. and T. Nenovski, 2014. Regional Potential of CEFTA 2006 and its Future Challenges, Journal of Sustainable Development Volume 5, Issue 11, Integrated Business Faculty, Skopje, Republic of Macedonia, p. 19.

регионална икономическа общност би допълвала тяхната интеграция в европейската и глобалната икономика, както и би било добра препоръка за тяхното по-скорошно приемане в ЕС (Nenovski, 2012). На четвърто място, без силен знак за разпознаване (търговска марка), продуктите на повечето от тези страни трудно пробиват на европейския пазар и създаването на регионална търговска марка би спомогнало за преодоляване на тези слабости. Пето, след разпадането на бившата Югославска федерация, страните от Западните Балкани се чувстват отчуждени една от друга. Повечето от тях имат значително по-развита търговия с други, а не със съседните си страни. Следователно, налице са икономически предпоставки за обединението и икономическа интеграция на балканските страни в истинска зона за свободна търговия, която би могла да се превърне в митнически съюз.

Икономическото сътрудничество би могло да бъде допълнително насърчено чрез: създаване на Балканска борса, сключване на договори за съвместно излизане на трети пазари, както и провеждане на обща енергийна, аграрна, транспортна и туристическа политика; съвместно организиране на спортни събития на регионално, европейско и световно равнище; формиране на фонд за икономическа помощ на държавите-членки; по-ефективно използване на средства от фондовете на ЕС за предприемаческа помощ и др. Освен икономическите ползи, страните биха генерирали други положителни ефекти. По този начин Босна и Херцеговина най-накрая ще стане функционираща държава, политическото напрежение в региона ще намалее; Сърбия би могла да разреши проблемните си отношения с Косово; Черна Гора ще реши все още отворения сръбски въпрос; Република Македония ще подобри качеството си на живот; Албания ще получи големи икономически възможности; Косово най-накрая ще се стабилизира в Балканската рамка (Неновски, 2012).

Други изследователи предлагат създаването на *Балкански съюз*, който да бъде организация за сътрудничество и взаимопомощ, която да е алтернатива на ЕС при евентуален негативен сценарий на развитие на процеса на европейска интеграция (Стоянов, 2015). Този съюз би включвал сътрудничество на политическо, икономическо и културно ниво по общите проблеми на региона, както и създаването на зона за свободна търговия между балканските страни. Лансирана е и идеята за създаването на безвизов режим и свободно придвижване на всички граждани на Балканите, за свързване на балканските столици с подходяща инфраструктура, както и за общи спортни и културни мероприятия. Историческите противоречия между страните са основна спирачка за реализирането на подобна идея, както и спецификата на отношенията Гърция – Кипър, Румъния – Молдова, България – Македония, Турция – Северен Кипър, Албания – Косово, Сърбия – Република Сръбска в Босна и Херцеговина, които по-скоро генерират дестабилизиращ потенциал, отколкото добросъседство и сигурност. Въпреки това, новият политически и държавен елит в повечето балкански държави трудно съумява да постигне адекватен израз на желанието на народите от региона за безкористно сътрудничество, а „стените на предрасъдците“ на Балканите са прекалено високи, за да може да се реализира такъв съюз (Стоянов, 2015).

Хипотезата за създаване на *мини Европейски съюз* на Балканите като по-мека форма на институционализиране на ПСЮИЕ също е жива. Идеята на подобно обединение е, че страните от региона не са достатъчно стабилни, за да се справят сами с вътрешнодържавните, малцинствените и междусъседските си проблеми. Докато ЕС отлага тяхното пълноправно членство, те ще приложат същия модел, към който се стремят. Този процес ще изисква необходимата институционална адаптация и отдаване на национален суверенитет в предварително договорени политически области. Такъв подход би могъл да засили добросъседските отношения между балканските страни и да ги направи по-подготвени за ЕС. Разбира се, при неопределен период на отлагане на членството в ЕС, това сътрудничество трябва да продължи да функционира активно (Василев, Минчева, Дюлгерова, Петкова, Георгиева, Михайлова, 2015).

От друга страна, съществува риск от отслабване на процеса на регионално сътрудничество в ЮИЕ, до степен до пълното му разпадане или до по-ниска ангажираност на страните от региона към процеса на европейска интеграция, в резултат от нарастващото недоволство и разочарование на страните от Западните Балкани и Турция от непрекъснатото отлагане на тяхното присъединяване към ЕС. При подобни сценарии ключова роля биха имали страните от ЮИЕ, които вече са членки на ЕС – Гърция, Словения, България, Румъния и Хърватия. Активното им действие или бездействие ще доведе или до институционализиране или до разпадането на ПСЮИЕ (Василев, Минчева, Дюлгерова, Петкова, Георгиева, Михайлова, 2015).

Друга възможна хипотеза за развитие на ЮИЕ е създаване на *нов субрегион*, основаващ се на взаимодействието между Западните Балкани и Черноморския регион. Възможното обединение на двата региона би сближило по-широк кръг от заинтересовани лица и организации, би създадо нови възможности за финансиране и би довело до обмен на добри практики за справяне с общите проблеми на участващите страни.

Независимо от формата, обаче, следва да се има предвид, че в основата на различните формати и инициативи за регионалното сътрудничество стои въпросът за решаване на общи за региона проблеми и предизвикателства.

5. Ефекти от икономическото сътрудничество за ЮИЕ-6 и България

Ефектите от многостранното сътрудничество в региона имат различни измерения. Наблюдават се по-силно изразени политически, отколкото икономически ефекти. Икономическите ефекти са по-скоро нереализирани, под формата на пропуснати ползи. Има потенциал също и за генериране на положителни социални ефекти, които биха станали по-осезаеми при постигане на по-дълбока интеграция между страните.

5.1. Политически ефекти от регионалната интеграция

Политическото измерение на регионалното сътрудничество в Западните Балкани, както е формулирано от Европейската комисия, е необходимо като ключов елемент за стабилност, като катализатор за помирение, добросъседство и добри политически отношения, както и за да помогне за преодоляване на национализма и нетърпимостта и насърчаване на взаимното разбиране и политическия диалог в региона (Европейска комисия, 2005).

Първата стъпка към регионално сътрудничество от страна на ЕС е процесът, определен в Ройамон през 1995 г., който е съсредоточен върху стимулирането на регионални проекти в областта на развитието на гражданското общество, културата и правата на човека. През 1997 г. Съветът на ЕС приема Регионалния подход²⁰, като акт за установяване на политическа и икономическа условност в двустранните отношения с пет страни от региона – Албания, Босна и Херцеговина, Република Хърватия, Сърбия и Черна Гора и Бившата югославска република Република Македония. Условието включват спазване на принципите на демокрацията, правата на човека, върховенството на закона, защита на малцинствата, реформите към пазарна икономика и регионалното сътрудничество.

Изграждането на основи на политическото и икономическото сътрудничество сред страните от Западните Балкани и България продължава с Пакта за стабилност, подписан през 1999 г. В действителност една от основните причини за този пакт е започването на Косовската война, поради което основна негова цел е овладяване на политическата и икономическата ситуация в Косово и осигуряването на стабилност, а второстепенно с него се поставя началото и на нов етап в междудържавните отношения в региона.

Пактът за стабилност е специфична политическа структура в Европа, чиято основна цел е да координира усилията на международната общност за стабилизиране на региона на ЮИЕ и окуражаване на европейските амбиции на държавите в региона. Трите цели, които Пактът си поставя, са: 1) установяване на траен мир, демокрация, политическа стабилност и човешките права; 2) постигане на икономически просперитет чрез стимулиране на търговско-икономическото сътрудничество, подобряване на бизнес климата, засилване на инвеститорския интерес, изграждане на развита и модерна инфраструктура в ЮИЕ; 3) интегриране на държавите от ЮИЕ в ЕС и НАТО.

Процесът за сътрудничество в Югоизточна Европа (ПСЮИЕ) е форум за дипломатически и политически диалог, чието начало е положено на Софийската среща на министрите на външните работи на страни от Югоизточна Европа (6-7 юли 1996 г.), когато е решено да се развива

²⁰ Целта на Регионалния подход към страните от Западните Балкани е подпомагане на стабилизирането и установяването на добросъседски отношения в региона. През 2000 г. този подход прерасна в Процес за стабилизиране и асоцииране на държавите от Западните Балкани.

сътрудничество между страните-участнички в четири области, сред които и икономическо развитие²¹. ПСЮИЕ е една оригинална, местна инициатива за сътрудничество и стабилизация, а не резултат от намесата на външни за региона сили. Към настоящия момент ПСЮИЕ, със съдействието на Съвета за регионално сътрудничество (СРС), може да се определи като най-успешната инициатива в региона, където постепенно се превръща и в платформа за подготовка за стремящите се към евроатлантическите ценности страни.

България активно участва в инициативите на Пакта, макар че не винаги нейната позиция е категорично в подкрепа на този формат на регионално сътрудничество (Георгиева, 2007). Като домакин или участник в организацията, страната е участвала в многобройни форуми, конференции, семинари, регионални срещи и дискусии в рамките на ПСЮИЕ. Голям принос България има в организирането и провеждането на заседания и годишни срещи на регионалните маси за демокрация и правата на човека, развитието на инфраструктурата и сигурността в ЮИЕ. Парламентарното измерение на ПСЮИЕ съществува от 1997 г., когато е проведена първата конференция на председателите на парламенти от страните-участници, а на 10 май 2014 г. в Букурещ на годишна сесия на председателите на парламентите на Албания, България, Босна и Херцеговина, Гърция, Република Македония, Молдова, Румъния, Словения, Сърбия, Турция, Хърватия и Черна Гора е учредена Парламентарната Асамблея на ПСЮИЕ. Днес този процес е определен като „едно от най-големите постижения на българската външна политика в последните две десетилетия по отношение на многостранното сътрудничество“ (МВНР, 2015).

Необходимостта от разширяване и задълбочаване на регионалното сътрудничество е многократно препотвърждавана и в официалната политика на Република България. Политическата воля на България за развитие на регионалното сътрудничество и на нашата роля в него бива постоянно подчертавана в изявленията и официалните и неформалните срещи на българския премиер, президент и външен министър във всички години от създаването на ПСЮИЕ насам и са част от целенасочената българска политика в това отношение. Последен пример са позициите на българския президент и външен министър при поемането на ротационното председателство²² от България на Процеса за сътрудничество в Югоизточна Европа в средата на 2015 г. Тогава президентът Росен Плевнелиев заяви, че България разглежда сътрудничеството, помирението, свързаността и добросъседството като основополагащи ценности за Балканите и посочи европейското бъдеще като обединяващ фактор за региона, а интеграцията – като двигател на позитивна промяна. Сътрудничеството между съседните държави е мощен инструмент за напредък, а повечето доверие и добра комуникация е предпоставка за предотвратяване на много кризи. Според Президента, интеграцията на региона няма алтернатива и е основната гаранция за мир, стабилност и просперитет на Балканите²³.

В тази връзка трябва отново да се отбележи важната закономерност, че регионалната интеграция върви ръка за ръка с европейската такава, както и обратното. Регионалната интеграция се счита за предварителна фаза за следващата по-висока стъпка на интеграция, каквато е тази в ЕС. Европейският съюз играе важна роля за регионалната интеграция между държавите в региона на ЮИЕ, поставяйки я като задължение, необходима част от условията за пълноправното им интегриране в Съюза.

Причината ЕС да играе ключова роля в региона е, че през последните години страните от Западните Балкани се придържат към своята евроатлантическа насоченост. Понастоящем процесът на стабилизиране и асоцииране е политическата стратегия на ЕС за европейската интеграция на страните от Западните Балкани, през целия път до евентуалното им присъединяване. В центъра на този процес

²¹ Другите три области са: укрепване на стабилността, сигурността и добросъседството; хуманитарни, социални и културни въпроси; правосъдие, борба с организираната престъпност, незаконния трафик на наркотици и оръжие, тероризма.

²² България поема ротационното председателство на ПСЮИЕ от Албания и ще оглавява регионалната инициатива от 1 юли 2015 г. до 30 юни 2016 година, което съвпада с 20-годишнината от създаването на политическия формат, учреден в София през 1996 г. Развитието на транспортната и енергийна свързаност в Югоизточна Европа, укрепването на демократичните устои, сигурността и справянето с миграцията ще са основните приоритети на българското председателство.

²³ „Президентът Плевнелиев: Границите на Балканите трябва да падат, а не да се местят, 26 май 2015 г.“ <http://m.president.bg/bg/news2615/prezidentat-plevneliev-granitsite-na-balkanite-tryabva-da-padat-a-ne-da-se-mestyat.html>

стои сключването на споразумение за стабилизиране и асоцииране – договорно отношение между ЕС и всяка една от страните от Западните Балкани, което води до взаимни права и задължения, а регионалното сътрудничество е изискване на процеса на стабилизиране и на споразумението за асоцииране²⁴.

В същото време намаляващата атрактивност на Съюза, продължаващата криза, нарастването на международната значимост на новите глобални играчи и др., правят все по-сложен анализа за изследваните страни, за които регионалното сътрудничество остава на заден план. Единствено „мантрата“ за ЕС не е достатъчна, за да позволи ефективно разгръщане и сближаване на страните, още повече че бюджетната рамка на Европейската комисия до 2020 г. оставя на заден план регионалната политика, която цели сближаването на регионите в Общността (Славеев, 2012). Следователно, трябва да се търсят и насърчават и алтернативни на ЕС възможности, мерки и подходи за насърчаване на регионалното сътрудничество.

Може да се заключи, че в политически аспект развитието на сътрудничеството и регионалната интеграция на страните от Западните Балкани се счита за особено важно за запазване на политическата стабилност и сигурността на региона, и то не само за него, но и за страните в него (например чрез това, че спомага за смекчаването на националистичните и ксенофобски настроения и нагласи в самите държави).

Същевременно, с оглед на усложнената международна обстановка в няколко направления – Украйна, Сирия, бежанския поток от различни африкански и блискоизточни държави, както и вътрешните политически противоречия в някои Балкански страни, сигурността на Западните Балкани, а оттам и на Европа, отново е под въпрос. Немалко изследователи смятат, че ЕС следва да търси интензивни механизми за привличане на страните от региона към интеграционни процеси и че конфликтният потенциал в Западните Балкани може да бъде минимизиран само при пълноправна политическа и икономическа интеграция в Съюза, който има интерес от това и от гледна точка на собствената си сигурност (Славеев, Ерделска, Панайотов, Бериевски, Стоянов, Славов, 2015).

5.2. Икономически ефекти от регионалната интеграция

Засиленото регионално сътрудничество е една от основните цели, заложили в Дневния ред от Солун, одобрен на срещата на върха на ЕС – Западни Балкани през юни 2003 г. за укрепване на процеса на стабилизиране и асоцииране. В него страните от Западните Балкани се ангажират да продължат да развиват регионалното сътрудничество и да насърчават серия от специфични цели, свързани с регионалната зона за свободна търговия, създаването на регионални пазари на електроенергия и газ, развитието на транспортната, енергийна и телекомуникационна инфраструктура, околната среда, научните изследвания и развитието на технологиите, трансграничното и парламентарното сътрудничество, както и други области²⁵.

Ползите от икономическото сътрудничество в региона по-скоро не са реализирани и предстои да се разгърнат, стига да бъдат положени усилия за това. Към момента е създадена добра основа за осъществяване на регионалното икономическо сътрудничество, която вече доведе на няколко ключови положителни ефекта.

На първо място, подписването на споразумението ЦЕФТА от страните в региона през 2006 г. даде началото на нов етап в регионалното търговско сътрудничество на територията на Западните Балкани. Нормативно погледнато, регионалната интеграция на тази основа не е нещо ново за Балканските страни, които към този момент са подписали най-малко 30 двустранни споразумения за либерализиране на движението на стоки и услуги помежду си. Но до този момент те представляват една сложна мрежа от двустранни споразумения, която не позволява многостранна свободна търговия в региона.

²⁴ Споразумения за стабилизиране и асоцииране има с всички страни от Западните Балкани освен Косово.

²⁵ В декларацията „ЕС-Западни Балкани от Солун“ от юни 2003 г. държавите подкрепят регионалните инициативи за сътрудничество като например Процеса за сътрудничество в Югоизточна Европа (ПСЮИЕ), Адриатическо-йонийската инициатива и Централноевропейската инициатива. Те се ангажират за „насърчаване по-нататъшното сътрудничество между Европейската комисия, Пакта за стабилност и ПСЮИЕ, който постепенно се превръща в гласа на региона“.

В допълнение на това, резултатите от тези многобройни двустранни споразумения са разочароващи и се изразяват в ниско ниво на взаимната търговия между държавите, запазване на малките и разпокъсани пазари, бавен растеж на конкурентоспособността, запазване на бариерите между търговията в региона. Освен това е трудно решаването на двустранни спорове, когато такива възникват, докато ЦЕФТА 2006 се изразява в нов многостранен договор, който предвижда механизми за действие при подобни проблеми.

В действителност ЦЕФТА 2006 е споразумение, което едновременно разширява и модернизира съществуващата зона за свободна търговия, защото предполага по-голям пазар за търговия и инвестиции, както и създаване на институции, които да го управляват. В този смисъл това разширено споразумение създава предпоставки да се превърне във фактор, който да даде тласък на регионалната търговия и инвестиции. Добавената стойност на това многостранно споразумение, за разлика от двустранните споразумения, които съществуват до този момент, е че то хармонизира правилата за търговия и ги доближава до стандартите на ЕС. Това става и чрез включването в споразумението на нови области като интелектуалната собственост, защитата на потребителите, правилата за конкуренцията, обществените поръчки и др.

Още един важен момент от споразумението ЦЕФТА 2006 е, че то спомага за постигането на един по-голям регионален пазар, какъвто търсят чуждестранните инвеститори. По принцип инвеститорите не проявяват интерес да инвестират само в една страна от региона, тъй като пазарът е прекалено малък и непривлекателен. В сравнение с това свободният пазар от над 55 млн. души би дал по-силен тласък на икономиките в региона и най-вече на чуждестранните инвестиции. В допълнение на това, законодателството, регулиращо „правилата за произход“ на продуктите правят производството и търговията в региона по-атрактивно за чужди и местни бизнесмени, като облекчават навлизането и пласирането на местни и/или регионални продукти на пазарите на ЕС, например.

Споразумението ЦЕФТА обаче не изпълни напълно своите цели, което на практика означава, че има пропуснати икономически ползи. Налице са нереализирани икономически ефекти от членството в ЦЕФТА, тъй като то не доведе до очакваната по-интензивна вътрешнорегионална миграция на капиталови ресурси под формата на преки инвестиции, заеми и кредити, не повиши значително атрактивността на региона за преки инвестиции от трети страни, както и не подготви и бизнеса за работа в по-конкурентна среда. Като цяло вътрешната за региона търговия не нараства, а се пренасочва към ЕС (вж. Втора глава).

Поради тази причина, трябва да се възобнови дебатът за понататъшното развитие на институционалната база на регионалното икономическо сътрудничество. С оглед на факта, че членството в ЕС за ЮИЕ-6 остава далечна перспектива в средносрочен план, идеята за Балкански икономически съюз изглежда все по-логична и приемлива. Дори такъв да не бъде създаден, то поне трябва да се доизгради напълно зоната за свободна търговия. Настоящите и бъдещи търговски потоци са положително свързани с размера на неговия пазар. Пазарите в Западните Балкани, като следствие от политическата дезинтеграция, станаха по-малки и по-малко ефективни след разпадането на Югославия, а и са защитени чрез новосъздадени търговски бариери. Икономии от мащаба в ЮИЕ-6 могат да бъдат постигнати само ако се създаде по-голям пазар, който благоприятства производителите и инвеститорите, и премахва бариерите пред свободното движение на хора, стоки и капитали.

По принцип, едно споразумение за регионална интеграция води до промени в нивото на индустриализация, което зависи от новосформирания общ пазар. Ако структурата на икономиките е подобна, резултатът ще бъде отклоняване от търговия в полза на страните, които имат повече сравнителни предимства. Ако структурите на икономиките се допълват, може да се очаква положителен ефект под формата на създаване на търговия. Както вече стана ясно, търговската интеграция с развита икономически страна е по-изгодна за развиващата се страна от гледна точка на индустриализацията. Статистическите данни показват сходна структура на индустриалното производство в ЮИЕ-6, ориентирано за износ – преобладават стоки с ниска степен на преработка и малка добавена стойност (текстил, желязо и стомана, селскостопански стоки, дървесина, обувки). Следвайки икономическата теория, това означава, че няма голям потенциал за реализиране на значителни положителни ползи от икономическата интеграция в региона. Необходима е диференциация на производството в региона, а ако това не е възможно – поне неговото обединяване, за да се постигнат икономии от мащаба и износителите да станат по-конкурентоспособни на повече и по-големи пазари (Ранчев, 2003).

Този извод се потвърждава и от други изследователи. Обхватът на регионалната интеграция по отношение на насърчаването на регионалната търговия е ограничен поради сходните модели на специализация в страните от Западните Балкани и доминацията на трудоемкото производство, което не предлага много възможности за диференциация. Това явление дава малко оптимизъм за регионалната интеграция по отношение от преките ефекти (Grupe и Kušić, 2005). В такъв случай интегрирането на регионалните пазари е малко вероятно да насърчи конкурентоспособността. Въпреки това, могат да се реализират непреки, динамични ефекти (вж. т. 2.2 по-горе). Сред тях е ефектът от нарасналия размер на пазара, който може да привлече ПЧИ, при което се получават нови знания и капитали, както и фактът, че институционалната рамка, предвидена в рамките на споразумението за свободна търговия, може да улесни сътрудничеството в области от общ интерес. За да се реализират тези предимства, обаче, икономическата сфера трябва да бъде подкрепена от мерки на политическо равнище за облекчаване на стопанските трансакции.

Капацитетът за привличане на преки чуждестранни инвестиции е ключов аспект за растежа за Западните Балкани. ПЧИ са не само важен източник на финансиране на големите търговски дефицити, но са признати и като източник на положителни странични ефекти, сред които трансфер на технологии и ноу-хау, нараснала вътрешна конкуренция и създаване на възможности за трудова заетост, както и предоставяне на достъп до международните пазари за чуждестранните производители (Dunning, 1993).

На микроикономическо ниво, директният трансфер на технологии и разпространението на знания подобряват производителността и ефективността в местните фирми. В допълнение на това, местните доставчици усвояват уменията за управление на чуждестранните инвеститори и са принудени да изпълняват по-високи стандарти за качество, така че ПЧИ засилват конкуренцията.

През 90-те години на ХХ век страните от Западните Балкани преминаха през серия от политически и икономически сътресения, които доведоха до прояви на национализъм и в крайна сметка – до създаване на регион, който отблъскваше инвестициите, вместо да ги привлича. ПЧИ ще дойдат само ако пазарът е достатъчно голям (Dunning, 1993). Запазването на мира и стабилността в региона, заедно с по-голям интегриран пазар, могат да привлекат допълнителни ПЧИ, които могат да повлияят положително на процеса на икономическо догонване чрез натиск за модернизация.

Реален положителен ефект от икономическото сътрудничество е, че се активизираха съвместните усилия за изграждане на регионална инфраструктура, която е от жизненоважно значение за развитието на икономиките на страните от Западните Балкани и България, както и незаобиколима предпоставка за генериране на икономически растеж.

Имайки предвид факта, че в региона преобладават малки и сравнително изостанали икономики, като основни двигатели на развитие освен търговията се определят и секторите на транспорта и енергетиката. Това са и области, в които тези икономики нямат други алтернативи за развитие освен чрез общи усилия и регионално сътрудничество помежду си. Това са и секторите, които най-често са обект на обсъждане на най-високо равнище за сътрудничество между Балканските страни.

Проектите, свързани с преноса на газ, минаващи през територията на България и съседните страни, са добър пример за регионални дейности, които ще доведат не само до икономически ползи за отделните страни (напр. създаването на заетост), но и до укрепване и задълбочаване на взаимното сътрудничество между страните. Реализацията на междусистемните газови връзки ще ускори цялостното икономическо развитие на Югоизточна Европа и ще подготви енергийните сектори на страните от Западните Балкани за участие в общия енергиен пазар на Европейския съюз (вж. Пета глава).

В този аспект значителна е ролята на ЕС – като фактор и инвеститор в развитието на регионалната инфраструктура в ЮИЕ. Наблюдава се напредък в създаването на регионален енергиен пазар както и в изграждането и модернизирането на пътната инфраструктура. Очаква се, че планираният в региона на Югоизточна Европа енергиен пазар²⁶, който цели да осигури либерализирани и модерни газ- и електроенергийни системи, не само ще предостави условия за оптимално развитие на енергийния сектор, но и ще допринесе за привличане на инвестиции в този стратегически сектор в региона.

По отношение на транспортната инфраструктура, като приоритет на ЕС е определено

²⁶ Представява един от елементите на политиката на ЕС в ЮИЕ в областта на енергетиката: <http://ec.europa.eu/enlargement/archives/seerecon/infrastructure/sectors/energy/>

изпълнението на интегрирана регионална транспортна стратегия, която е разработена в съответствие с трансевропейските мрежи и паневропейските коридори²⁷. Налице е политическа воля от страна на държавите в региона към по-тясно и стратегическо сътрудничество в енергийната и транспортната мрежа, като и в тази област ЕС е основен двигател на икономическото сътрудничество между страните от ЮИЕ.

Официалната българска позиция е, че има голям потенциал за развитие на региона и са необходими общи усилия за засилване на неговата свързаност, за да се насърчат чуждестранните инвестиции, да се отворят нови пазари и да се даде тласък на туризма и производството. Изтъква се и необходимостта от съвместни усилия и регионален подход за справяне с комплексните предизвикателства, пред които Югоизточна Европа е изправена – енергийната зависимост, липсата на свързаност, икономическите проблеми, климатичните промени, най-големият миграционен поток от десетилетия насам и др. Според българския президент подобряването на енергийната сигурност в региона чрез диверсификация на източниците и маршрутите за пренос на енергийни ресурси и свързването на газовите и електрически мрежи трябва да бъде общ приоритет, а с изграждането на регионална енергийна борса държавите на Балканите ще поставят основата на общ енергиен пазар, който предлага енергия на конкурентни цени²⁸.

5.3. Перспективи

Установяването на по-дълбоки и разнообразни икономически връзки между страните от Западните Балкани има положителни ефекти върху икономиките на тези страни, но спомага и за преодоляване на политическото напрежение между тях, за надграждане на партньорски отношения и укрепване на взаимното им доверие. В основата на мотивите на тези страни за регионална и европейска интеграция е постигането на политическа стабилност в региона, но тя върви ръка за ръка и с икономическия растеж. Една от основните ползи от политиката по посока към интеграция в ЕС за страните от Западните Балкани е процесът на стабилизиране и асоцииране, тъй като той ги задължава да модернизират институциите и политиките си съгласно европейските стандарти и управление, финансира различни програми за двустранна помощ, свързани с напредъка в сближаването, и е силен стимул за развитието на регионалната интеграция в ЮИЕ. Либерализацията на търговията и нейното улесняване е и един от стълбовете на процеса на стабилизиране и асоцииране, а основен негов инструмент са автономните търговски мерки, които са предоставени от ЕС на страните от Западните Балкани, изразяващи се в свободен достъп (без количествени ограничения) за почти всички техни стоки и продукти към пазара на Съюза (вкл. България). След присъединяването на тези страни към него, в неопределеното бъдеще, ще се постигне пълна хармонизация и либерализация на търговията в рамките на единния европейски пазар, с което ще се премахнат всички съществуващи ограничения пред свободното движение не само на стоки и услуги, а и на хора и капитали.

Икономическото развитие във формат на икономически блок има предимства пред такова с ниско ниво на интеграция между съседни страни. В допълнение на това страните от Западните Балкани имат малки икономики и са с ниско ниво на икономическо развитие, което прави още по-важно за тях да действат в различни формати на регионално сътрудничество. В допълнение на това, в последните години сред политически среди в Балканските страни все повече се налага разбирането с, че индивидуалните стратегии и добросъседските отношения между страните в ЮИЕ сами по себе си не са достатъчни, за да могат да бъдат посрещнати предизвикателствата пред региона. Още повече, че освен в традиционните сфери на икономическото сътрудничество – търговия, транспорт и енергетика – националните и двустранните решения на отделните страни не са адекватни за решаване на важни въпроси и в областта на околната среда, климатичните промени, миграционния натиск и др.

През май 2013 г. външните министри от ЮИЕ приеха обща декларация, в която потвърдиха ангажимента си за задълбочаване на регионалното сътрудничество в Югоизточна Европа, а през м.

²⁷ Транспортната инфраструктура е основен приоритет на ЕС в региона и рамката на нейното развитие е заложена в транспортната политика на Съюза и в стратегиите за нейното развитие в ЮИЕ.

²⁸ „Президентът Плевнелиев: Границите на Балканите трябва да падат, а не да се местят, 26 май 2015 г.“ <http://m.president.bg/bg/news2615/prezidentat-plevneliev-granitsite-na-balkanite-tryabva-da-padat-a-ne-da-se-mestyat.html>

ноември 2013 г. на Министерската конференция на Инвестиционния комитет на ЮИЕ, министрите приеха първата по рода си Стратегия „ЮИЕ 2020 за интегриран, интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж“, изготвена от Съвета за регионално сътрудничество по подобие на стратегия „Европа 2020“ на ЕС.

Сред основните цели на стратегията, наред със създаването на 1 млн. нови работни места до 2020 г., ръст на БВП на глава от населението в региона от сегашните 36% до 44% от средното за ЕС и др., е и целта общият оборот на регионалната търговия със стоки в ЮИЕ да бъде увеличен с повече от 140% за същия период, а притокът на ПЧИ в региона да започне да нараства с най-малко 160% годишно²⁹. Това свидетелства за наличието на политическа воля в региона за активизиране на политическото и икономическото сътрудничество между страните от ЮИЕ.

България като цяло е положително настроена както към интеграционния процес на ЮИЕ-6 в ЕС, така и към усилията за активизиране на регионалното сътрудничество. През 2014 г. от българска страна беше представена концепцията, че страните от региона имат потенциала да повишат ефективността на ПСЮИЕ, като се насочат към проектно-ориентирано сътрудничество³⁰. Беше отбелязано, че е важно страните да се фокусират върху сфери, в които биха могли да постигнат реален напредък, към които бяха причислени правосъдието и вътрешния ред, икономиката и туризма, транспортната и енергийна инфраструктура и други ключови за икономическото развитие на Югоизточна Европа сфери. В допълнение беше изразена и необходимостта от засилване на взаимодействието между ПСЮИЕ и други международни и регионални организации, особено с ЕС, както и да се търси синергия между ПСЮИЕ и други формати на регионално сътрудничество като Дунавската стратегия на ЕС и Организацията за черноморско икономическо сътрудничество.

Трябва да се предприемат конкретни действия, на политическо равнище, които да дадат практически израз и да задълбочат регионалната икономическа интеграция на Балканските страни. За пример може да се вземе регионалната инфраструктура, например дългоотлаганото изграждане на коридор №8, свързващ България и Република Македония. Други инструменти могат да бъдат насърчаването на основаването на транснационални бизнес клъстери в конкретни индустрии или създаване на смесени комисии и/или управленски органи в пограничните райони на страните с цел търсене на общи решения на различни проблеми (в. Трета и Четвърта глава).

Основен обаче остава въпросът със създаването на общ регионален пазар, далечната перспектива пред която е свързана с интеграцията на ЮИЕ-6 в ЕС, когато всички ограничения между страните – както между новите, така и между старите и новите държави-членки – ще се премахнат. Очакването на този момент е нецелесъобразно, поради дългосрочния си хоризонт, а и поради факта, че трябва да се изхожда от по-малкото, т.е. от създаването на регионален пазар, към по-голямото – интегриране в общия европейски пазар. Не само заради необходимостта страните да са предварително подготвени за конкурентния натиск на вътрешния пазар, а и заради ползите, които биха могли да реализират за себе си, идентифицирайки се като реален и автентичен регионален пазар.

Изводи

- За целта на настоящето изследване регионът на ЮИЕ включва България и шестте страни от Западните Балкани: Албания, Босна и Херцеговина, Косово, Република Македония, Сърбия и Черна Гора;
- Към настоящия момент между изследваните страни се наблюдава по-скоро неразвита форма на икономическо сътрудничество, отколкото икономическа интеграция. В допълнение на това, регионалното икономическо сътрудничество между ЮИЕ-6 е в по-голяма степен институционално, отколкото фактическо;
- Налице са важни външни и вътрешни фактори за развитие на регионалното сътрудничество в Югоизточна Европа. По принцип мотивите произтичат от стимулите за икономически растеж в

²⁹ South East Europe 2020 Strategy – Jobs and Prosperity in a European Perspective

³⁰ Трябва да повишим ефективността на ПСЮИЕ чрез проектно-ориентирано сътрудничество, изказване на министър Кристиан Вигенин на неформалната среща на министрите на външните работи на страните-участнички в ПСЮИЕ, проведена в гр. Букурещ на 18.02.2014 г., <http://www.mfa.bg/bg/events/6/1/2627/index.html>

рамките на един по-голям пазар, необходимостта от общо решаване на регионални проблеми и по-пълно и оптимално използване на природните, енергийните, производствените, трудовите и интелектуалните ресурси на изследваните страни. Сред ЮИЕ-6 основният външен фактор за по-голяма регионална интеграция е Европейският съюз и стремежът на тези страни за присъединяване към него. За тях регионалното сътрудничество е по-скоро средство, необходимо условие за европейската интеграция, а останалите икономически стимули са силно подценени;

- Нормативната рамка за регулиране на икономическите отношения между ЮИЕ-6 е споразумението ЦЕФТА 2006, в което участват Албания, Босна и Херцеговина, Косово, Република Македония, Молдова, Сърбия и Черна Гора. То създава основата за добра, макар и непълна, зона за свободна търговия между страните. Икономическите отношения между ЮИЕ-6 и България се регулират в зависимост от търговския статут на тези страни в ЕС, който е както следва – за Албания, Република Македония, Сърбия и Черна Гора – на базата на Споразуменията за стабилизация и асоцииране; с Босна и Херцеговина – на базата на Междинното споразумение за търговията и свързаните с нея въпроси. Като цяло, целта на споразуменията е прогресивно да установят зона за свободна търговия с ЕС, а при споразуменията, свързани с търговията – да се либерализира търговията със стоки, прилагайки практиката и правилата на Съюза. Все още не съществува регионален пазар, който притежава характеристиките на общ пазар със свободно движение на производствените фактори. Такъв ще бъде постигнат едва след влизането на ЮИЕ-6 в ЕС, когато всички биха станали част от единния европейски пазар;

- Споразумението ЦЕФТА 2006 не постигна напълно целите си, доказателство за което са многобройните нетарифни бариери пред търговията, прилагани от неговите членове: сложни митнически и административни процедури, недостатъчен брой международно признати органи за акредитация и сертификация, взаимно непризнаване на сертификатите за качество, сложен визов режим, корупция и контрабанда и др. Настоящата регулаторна и политическа рамка, която институционализира интеграцията между ЮИЕ-6, трябва да се преразгледа. Би могло да се помисли за задълбочаване на регионалната интеграция в ЮИЕ с помощта на ЕС, чрез осъществяване на дълбоко и всеобхватно споразумение за свободна търговия, което би позволило на всяка страна партньор не само да интегрира икономиката си с тази на ЕС, но и с тези на останалите партньори от региона. Крайната цел би била създаването на общ регионален пазар, който е логично и необходимо условие преди интегриране във вътрешния пазар на съюза. Друга идея е създаването на Балкански икономически съюз, който би включвал най-малкото създаването на реална и действаща зона за свободна търговия без ограничения;

- Ефектите от многостранното сътрудничество в региона имат различни измерения. Наблюдават се по-силно изразени политически ефекти, които се проявяват под формата на регионална политическа стабилност. Икономическите ефекти са по-скоро нереализирани, под формата на пропуснати ползи (вж втора глава);

- Дълбокото убеждение на автора е, че е възможно и необходимо задълбочаването на икономическото сближаване между страните от региона като практическо, а не само формално условие за понататъшна интеграция в ЕС, и че това трябва да стане на първо място чрез изграждане на реален и завършен общ регионален пазар.